

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: «**Феномен Києва у модусі пам'яті культури**»

Виконала:
студентка 4-го року навчання,
напрямку підготовки
034 Культурологія

Шепеленко Ольга Вікторівна

Керівник: Демчук Руслана Вікторівна
доктор культурології, професор
кафедри культурології НаУКМА

КИЇВ 2021

Зміст

Вступ	3
 Розділ І. Урбаністична топологія в контексті меморізації.	7
I.1. Теорія пам'яті.....	7
I.2. Місця пам'яті.....	20
I.3. Феноменологія міста	29
 Розділ ІІ. Політика пам'яті та феноменологія міста на прикладі Києва	35
ІІ.1. Проблема сучасного стану функціонування пам'яті в Україні	35
ІІ.2. Процесуальність топонімічної політики Києва.....	42
ІІ.3. Софійська площа як локус пам'яті Києва.....	47
ІІ.4. Київські практики комеморації.....	52
ІІ.5. «Геній місця» в уособленні В. Лобановського.....	64
 Висновки.....	71
 Бібліографія	74
 Додатки	81

Вступ

Актуальність.

З часів отримання Україною незалежності та дистанціюванням від радянського режиму, виникло багато невирішених питань стосовно інтерпретації спільної національної пам'яті та опрацювання власної історії. Як відомо, великий пласт інформації довгий час приховувався від українців, що заважало будувати нову незалежну державу, спираючись на достовірність фактів та її індивідуальний розвиток. Саме через проблематичність політики пам'яті та активізації чисельних війн пам'яті в суспільстві не було сформованого єдиного уявлення про власну ідентичність. Ця проблема за останні роки знаходить своє рішення в роботі студій пам'яті, які пропонують науковий підхід до осмислення загальних аспектів пам'яті. В порівнянні з прогресом іноземних досліджень, Україна лише набирає обертів за останні роки. Незважаючи на помірні кроки в цій галузі, наша країна впевнено відкриває шлях до опрацювання минулого, та на його основі, будує своє краще майбутнє. Так само важливо створювати відповідні умови для збереження пам'яті про події минулого, які вже не мають прив'язки до чисельності очевидців. Тобто, або не втратити зв'язок, варто здійснювати певні практики комеморативного характеру, для закарбування історичних явищ на довгий час, або в окремих випадках, належного вшанування.

Окрема увага приділена феноменології міста, яка розкриває свою актуальність у збереженні автентичного образу міста. Щороку ми спостерігаємо інтенсифікацію урбанізаційних процесів у світі, які суттєво впливають як на історичний, так і візуальний образ міста. Постійні перебудови, спорудження сучасних висоток, а особливо розширення кордонів міста та його розмежування на окремі замкнені райони призводять до стирання особливої атмосфери та духу міста. Сучасна ситуація передбачає певне розділення суспільства на окремі угруповання, серед яких втрачається

потреба у пересуванні за межі свого району, який обладнаний всіма необхідними зручностями від торгівельних центрів та парків до навчальних закладів. Тобто, втрачається особлива єдність містян, яка б формувала самобутній образ міста. Таке становище особливо простежується на прикладі столиці. Проблематика феноменології міста на прикладі Києва полягає в тому, що поступово місто втрачає свій неповторний образ та пристосовується до певних стандартів сучасності. Кількість корінного населення значно поступається приїзжим з інших міст, які формують нову культуру.

Саме тому, поєднання політики пам'яті та феноменології міста у дослідженні можуть виступати взаємодоповнювальними, аби виявити справжню особистість столиці, спираючись на власні тенденції пам'яті. Погляд на міське середовище через призму його мешканців, культури, ритуалів, дозволяє виявити самобутність та індивідуальність, які не можна втрачати під впливом процесів глобалізації.

Ступінь розробки проблеми.

Повноцінне розкриття головної теми дослідження потребувало використання джерел різного типу.

Науково-теоретичне підґрунтя роботи складають дослідження у сферах культурології, соціології, студій пам'яті – С. Пирогов, Ю. Лотман, С. Грицак.

Окремо застосовувались джерела, що зосереджені на поглибленому дослідженні студій пам'яті - Я. Ассман, М. Хальбавакс, П. Нора.

Вагому роль в дослідженні відіграють представники киевознавчої тематики: О. Рибаків, О. Анісімов, І. Гирич.

До дослідження залучені Інтернет ресурси, серед яких виділяються новинні канали, офіційні сайти київських організацій та спеціалізовані сайти з київською тематикою.

Також у роботі використані офіційні джерела та відповідна документація.

Додаткова література представлена у вигляді візуальних джерел, поштових листівок, фотокарток, поштових марок, які належать до власної колекції автора.

Об'єкт дослідження – політика пам'яті та феноменологія міста.

Предмет дослідження – топоніміка Києва та комеморативні практики киян.

Мета роботи полягає в дослідженні історичної та культурної пам'яті Києва з огляду на феноменологічні чинники.

Поставлена мета передбачає такі завдання:

- Виявити становище українських студій пам'яті та простежити їх прогрес на сьогоднішній день.
- Окреслити найбільш значимі концепції пам'яті українських та зарубіжних науковців.
- Зосередити увагу на таких вагомих явищах пам'яттєвої парадигми як місця пам'яті, комеморативні практики та «геній місця».
- Висвітлити загальні ознаки феноменології міста для подальшого застосування в контексті колективної пам'яті.
- Простежити сучасне становище політики пам'яті в Україні.
- Розглянути тенденції в роботі над минулим та участь влади в цьому процесі.
- Оглянути сучасні прояви пам'яті в київському міському середовищі.
- Відстежити тенденції топонімічної політики в столиці протягом її історії.
- Визначити найбільш характерне для Києва місце пам'яті, та провести його загальний огляд.
- Проаналізувати явище комеморативних практик, базуючись на території Києва.

- Обрати особу на роль «генія місця» для Києва, яка б відповідала критеріям дослідження у поєднання аспектів пам'яті про неї та створення внеску в становище феноменології міста.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XX ст. – XXI ст. – період з початку отримання Україною незалежності та початком глобального переосмислення радянського минулого.

Методологія. Дослідження побудоване на міждисциплінарному інтегруванні різноманітних методів: культурологічного, історичного, соціологічного, дескриптивного, джерелознавчого, пам'яткознавчого – взаємодоповнюваність яких забезпечують об'єктивність і достовірність результатів дослідження. Як спеціальний метод застосовується феноменологічний, який дозволяє детальніше розглянути соціокультурне значення з позиції неупередженого спостерігача. Метод теоретичного узагальнення застосовано для підведення підсумків дослідження.

Наукова новизна полягає в застосованому підході, а саме – спробі поєднати теоретичну складову студій пам'яті із феноменологію міста для висвітлення самотнього образу Києва через призму колективної пам'яті його мешканців.

Структура роботи. Робота складається зі Вступу, двох розділів – теоретичного та практичного, кожен з яких поділений на кілька підрозділів. Фінальна частина роботи викладена у Висновках, а також бібліографії та додатках.

Розділ I. Урбаністична топологія в контексті меморізації.

I.1. Теорія пам'яті

За тисячі років свого існування місто Київ вбирало в себе різноманітні історичні, культурні та соціальні явища, які утворили унікальний досвід пережитий колективом людей та мають свої відлуння в нашому часі. Величезні території зберігають у собі історії та спогади народу України, де для кожного регіону характерна своя неповторна картина світобачення та репрезентації історичного минулого. Проте, враховуючи безсумнівний статус Києва як столиці, на його прикладі буде розглянуто той гомогенний образ вічного міста, спираючись на його феноменальність та гетеротопічність. Важливим для дослідження є саме образ міста, адже воно займає центральну позицію у вивченні урбаністичних процесів минулого, та формуванні автентичного вигляду в майбутньому. Споконвіку міста були центрами масштабного розвитку людства, прогресивних процесів розбудови та розширення рамок життя. Саме міста зберігають всі знання та здобутки, що накопичувались століттями й утворювали своєрідне загальне уявлення про свою ідентичність. Сутність поняття пам'яті викликає багато суперечливостей та відмінностей у варіаціях його трактування, тому потрібно детальніше зосередити увагу на загальних засадах критерій пам'яті та її похідних. Важливо відстежувати співвідношення історії до пам'яті та відмічати процес їх взаємодій як через матеріальні образи, так і на когнітивному рівні місцевих жителів. Але не достатньо торкнутися поверхневого рівня пам'яті як суспільного досвіду, потрібно звертатися до

меморативної дії, яка забезпечить суцільне занурення до просторових та часових меж. Так само як допоміжний спосіб для прогресивного дослідження пропонується використання мнемоніки та мнемологічних технік, які сприятимуть виявленню прихованих асоціативних візуальних образів та інтерпретацій для гарантованого запам'ятовування основоположних подій у житті міста. В процесі дослідження фігуруватиме поняття гетеротопії, у трактуванні М. Фуко як інші місця у часі та просторі [59]. Становище гетеротопій за значенням та кількістю постійно прогресує та розвивається у великих масштабах, так само як і територія міста. Якщо раніше, гетеротопії мали особливу ділянку, яка на час свого створення несла одне смислове навантаження, то наразі, розширення кордонів міста та зміщення його районів утворює певне змішування якостей оцінки розташування того чи іншого об'єкту. Наприклад, якщо раніше панувала одна встановлена система планування міста, де виробничі або малопопулярні локації простягались за межею міста або на його околиці, то на сьогодні можна побачити, що ці об'єкти майже прилягають до центра міста, а розширення території не стоїть на місці. Для сучасного міста прийнято виділяти два варіанти центру, адже один з них є історичним, або як ще його називають «старим», а другий зосереджує в собі все бурхливе та робоче життя міста. Саме на прикладі Києва можна легко виявити полісемантичність місць пам'яті, за допомогою яких стає можливим оцінити явище національної ідентичності в історичній ретроспективі, як було визначено французьким істориком П. Нора [40].

Програма окреслення парадигми пам'яті охоплює достатньо масштабну територію в науковому дискурсі, тому потрібно поступово звертатися до її загальних аспектів для отримання повноцінної картини, яку можна буде застосовувати у практичному дослідженні міського простору Києва. В першу чергу, найбільший пласт у вивченні пам'яті утворює концепція М. Хальбавакса стосовно колективної та індивідуальної пам'яті. Витримки із цієї праці слугуватимуть провідним шляхом до цілісного розуміння відповідно поля дослідження. Вже далі варто буде розглядати більш локальні

явища окремо. Серед них виділяється проблема тілесності в контексті пам'ятування та збереженні спогадів через фізичний стан індивіда. Поруч із цим поняттям фігурує особливо значиме явище травми та тріумфу, через дослідження яких стає можливим окреслити не лише абстрактні уявлення, але й ментальні процеси під час формування ставлення до подій минулого. В продовженні цієї теми актуальними видаються війни пам'яті, що стосуються вирішення суперечливостей стосовно трактування та зберігання визначеного сценарію спільного досвіду суспільства. В контексті цієї теми, логічним буде зосередження уваги на дихотомії забуття та пригадування, а особливо їх впливі на повноцінність реконструювання минулого та впровадження його у сучасну повсякденність. Для підсумування загального образу парадигми пам'яті, потрібно звернутися до фундаментальної праці Я. Ассмана, який здійснив прорив у дослідженні культурної та комунікативної пам'яті. Узагальнення всіх цих зазначених аспектів дозволить перейти до дослідження простору пам'яті, зокрема, через концепцію «місць пам'яті» П. Нора. Ця тематика обіймає широке коло вчення, яке активно застосовується на практиці інтерпретування міського середовища. Окрема увага буде приділена семантиці міста та комеморативним практикам, які забезпечать формування цілісного уявлення про міське середовище у модусі пам'яті. Зокрема, це стосуватиметься конкретного прикладу міста Києва, враховуючи його унікальні образи, які можуть простежуватись не лише у топосах чи подіях, а й в особистостях, спогадах та творчості.

Вивчення феномену пам'яті було б неможливим без існування студій пам'яті (memory studies), що являє собою гуманітарне знання полідисциплінарного характеру, проте направлене на спільну ціль – дослідження загальних рис пам'яті. Це вчення набуває все більшого поширення з середини ХХ ст., особливо це помітно на прикладі зарубіжних інститутів вивчення пам'яті, представники яких зробили величезний внесок у розвиток пам'яттєвого дискурсу. Проте, вітчизняне наукове товариство також не стоїть обабіч, а підіймає нові перспективні напрями дослідження

зазначеного поля. Особлива інтенсифікація підйому національної пам'яті та питання ідентичності відбулась після отримання Україною незалежності. Зокрема, значний внесок, наразі виконує Український інститут національної пам'яті, під керівництвом якого випускаються збірки наукових праць вітчизняних науковців, що досліджують проблематику пам'яті. Детальну історію та основні тенденції становлення студій пам'яті було описано докторкою історичних наук А. Кридон, яка виділила основні етапи становлення науки на теренах нашої країни та окреслила напрям для подальшого ефективного розвитку. Також, вона наголошує на тому, що всі етапи відіграли важливу роль у становленні виразного поняття студій пам'яті, які в процесі вивчення сприяли відродженню національних цінностей та традицій, а також закріплення національно-культурної ідентичності [27, с. 30].

Між тим, у контексті становлення міждисциплінарної парадигми, виникає ще одне нагальне питання у варіативності та неусталеності відповідника українською мовою. Виходячи з англомовного терміна «memory studies», відповідно переклади повинні бути тотожними за сенсом та назвою, проте в тлумаченні на слов'янський лад цей термін звучить як «історична пам'ять», але, пропонується використовувати як відповідник термін «меморіальні студії» або ж «студії пам'яті», які ближчі за загальним сенсом до оригіналу [30, с. 210-211]. Загалом, за весь час вивчення було відкрито безліч досі невідомих або прихованих фрагментів життя громадян. Починає активізуватися підйом питань, які раніше не підлягали обговоренню або оскарженню, але сьогодні все знаходиться у відкритому доступі, що сприяє висвітленню білих плям в історії та переосмисленню певних упереджень минулого. Така ситуація дає змогу накопичувати, аналізувати та критично осмислювати достовірність історичного минулого з пам'яттю та повсякденними спогадами, виявляти культурну спадщину та працювати із травматичними подіями, спиратися на усні джерела на рівні із речовими та

писемними, а також усвідомлювати самотність та ідентичність свого народу.

У пам'яттєвому дискурсі центральну позицію займають концепти історичної, колективної та індивідуальної пам'яті, кожен з яких потрібно розглянути окремо більш детально. У дослідженні цієї галузі брало участь багато поважних дослідників, проте, в роботі будуть застосовані розробки та ключові поняття, у визначені одного з провідних дослідників саме колективної та історичної пам'яті – М. Хальбавакса, який робить наголос на соціальному аспекті пам'яті. За його теорією, у розпорядженні індивіда виступають два типи пам'яті, де в першому випадку ухил робиться на особисті спогади з життя, які відокремлюються від інших, а в другому випадку, індивід сприймається як складова єдиної групи, де спогади підтримуються на загальному рівні. Інакше кажучи, ці поняття можна охарактеризувати як внутрішню, або особисту пам'ять, а також зовнішню (соціальну) [60]. Між ними утворюється тісний зв'язок, в разі конструювання певних подій, вони стають взаємозалежними один від одної, проте, в той же час мають відмінні значення. Ми повністю можемо контролювати власну індивідуальну пам'ять, але, виходячи за рамки особистого життя та звертаючись до інформації ззовні, ми керуємось загальноприйнятим уявленням стосовно певного явища у часі та просторі. При цьому, такий вихід за межі власних спогадів має значно більше розповсюдження, адже відбувається утворення національної пам'яті, яка формується завдяки більшості, а володіє нею кожен індивід окремо. Збереження історії відбувається завдяки своїм носіям, які можуть виконувати передавальну функцію століттями. Таким чином, більш локальна інформація може передаватися в сімейному колі з покоління в покоління, концентруючись на особистісних уявленнях, поняттях та поглядах на певні події чи явища. Але також інформація зберігається через передачу й у більш масштабному плані, коли рамки сімейного кола розширюються до загальнонаціонального рівня, переносячи спільну історію у сталому вигляді. За словами Д. Белла, який

досліджує теоретичний аспект колективної пам'яті по відношенню до націоналізму, «колективну пам'ять» можна охарактеризувати як «витвір індивідів, об'єднаних разом для обміну спогадами про події минулого», тобто з'являється можливість екстерналізувати її через функціонування механізму постійного згадування, але, здебільшого у межах досвіду, безпосередньо, учасників подій [63, с. 65]. Уявлення про колективну пам'ять як про емпірично оформлений інтерсуб'єктивний феномен дає вагомий поштовх до сприйняття вказаного поняття, яке буде розглядатись далі саме у зазначеному сенсі.

Важливим уточненням стосовно формування колективної пам'яті є перевага певного соціального прошарку населення, яке бере безпосередню участь як у створенні, так і подальшому відтворенні та передачі інформативного навантаження крізь часові межі. Такої думки притримується М. Хальбавакс, який вказує на залежність історичних інтерпретацій від свідомості відповідних соціальних груп, зокрема, аристократичного походження та збереженні їх сімейних традицій у першопочатковому образі, що переформатовується на лад сучасного буття. Потрібно також згадати, що сам науковець вважає некоректним утотоження понять «колективна пам'ять» та «історична» через те, що історія опікується лише збереженням низки фактів, які відігравали найбільше значення в житті людей відповідного проміжку часу, але інтерпретування та класифікація тих самих подій у сучасності буде нести зовсім інший характер та мати значні відмінності в уяві сучасників на противагу свідків того часу. Таким чином, історична пам'ять може бути охарактеризована як один із вимірів колективної пам'яті. Збереження та занотування історії стає потрібним в той час, коли зникають основні представники подій минулого, що призводить до втрати живих проєкцій пам'яті на історію, місце яких займають писемні та речові джерела. Також, науковець наголошує на важливій відмінності історії та колективної пам'яті спираючись на те, що історія пишеться істориками і не звертається до тих чи інших оціночних суджень чи виокремлених точок зору. Вони

оперують зібранням всіх свідчень та об'єднують їх в одну загальну картину, зберігаючи безпринципність та безпристрасність, в той час, як множинність колективних пам'ятей утворюють групи індивідів, які виходять із своїх особистісних суджень. Для закріплення диференціації понять колективна та історична пам'ять потрібно залучити думку французького дослідника П. Нора, який чітко окреслив загальні відмінності між ними. За його словами, історія виступає в ролі інструменту пізнання минулого, в той час як пам'ять є засобом усвідомлення власного сьогодення. Тобто, історія – це явище яке реконструює те, що вже пройшло, на відміну від пам'яті, яка не втрачає своєї актуальності, адже вона зосереджена у живому русі серед свідомості соціальних угруповань [42].

Не можна мати спогади про подію, яку індивід не переживав особисто, проте можна створити загальне уявлення про неї та сформулювати власне ставлення та думку щодо неї, основуючись на інформації, яку надає історична пам'ять. У цьому простежується значна перевага у збереженні та відтворенні інформації колективною пам'яттю перед індивідуальною, адже спогади однієї людини основуються лише на її уявленні та рівні значимості події, тобто існує велика ймовірність забуття чи невілювання фактів з часом. Якщо ці події охоплювали свідомість умовної групи, вони можуть бути нагаданими іншими учасниками, виходячи з їх особистого досвіду та ставлення до того, що вже відбулося. Прикладом таких випадків часто стає дитяча свідомість та фактор забуття неусвідомлених або малозначимих подій, про які пам'ятає старше покоління і може нагадувати про це дитині зі сторони свого споглядання за нею. Таким чином відбувається практика темпоральної інтерсуб'єктивності, завдяки якій простежується цей зв'язок представників минулого та сучасності у передачі інформації через покоління [52, с. 315]. Стосовно взаємозв'язку індивідуальної пам'яті та колективної варто наголосити на значущій відмінності рефлексії певних подій між представниками, безпосереднього, того часу, коли вони відбувалися, тобто спогади учасників які переживали ці фрагменти і нащадками, які не мали

змогу особисто бути присутніми, а дізнавались про історію шляхом її переповідання чи вивчення. У випадку людей, що пропускали події через свій досвід задіяно набагато більше психофізичних показників, ніж у других. Свідок події свого часу звертається не лише до когнітивних та мнемологічних функцій, а й до тілесних, психоемоційних та соціологічних складових свого досвіду.

Розкриваючи тему тілесності виникає низка питань стосовно контекстуальності концепту тілесної пам'яті та її ролі у загальному вивченні пам'яттєвої парадигми. Перш за все, варто розглядати тіло через його соціокультурні аспекти, спираючись на філософсько-історичний дискурс. Окрім фізіологічного навантаження тілесності, досить впливовим явищем є його психосоматичні вираження та зосередження на свідомості. Тілесність виступає інструментом ідентифікування просторової ситуативності та сприйняття оточуючої середовища. Тіло може слугувати інструментом для пізнання оточуючого світу та усвідомлення себе в ньому як окремої частини. У поняття тілесної пам'яті часто вкладається розуміння як такого функціонального явища, коли тіло, в наслідок закономірних практик пристосовується до механічного виконання, що проявляється на рівні запам'ятовування частин тіла або у вигляді м'язової пам'яті. Як інший аспект можна виділити тілесну пам'ять, яка пов'язана з пережитком певних спогадів, коли певна фізична дія інкорпорується із свідомістю, що в синтезі утворюють імпульси в мозку, які відповідатимуть за емоційне ставлення до певної ситуації. Тілесність дуже щільно пов'язана із психосоматикою. У контексті студій пам'яті можна виокремити певні переживання конкретної події через психоемоційний стан, проте зациклювання на ньому утворює відбиток не лише на ментальному рівні, а й на тілесному. Яскравим прикладом може слугувати практика травматичного досвіду, яка з часом починає прогресувати та обіймати обидва рівні життєздатності людини. Окремі травматичні події можуть залишати такий міцний вплив на свідомість індивіда, що його мозок прагне витіснити їх зі свого сховища, але вони все

одно залишаються в тілі та продовжують проявлятися в різних ситуаціях. Їх прояви можуть обіймати різні форми, від шоккової реакції на гучний звук до болю у різних частинах тіла у випадку занепокоєння або відчуття тривоги. Всі ці аспекти функціонування психосоматичних проявів як тілесної пам'яті детальніше розглядаються в психологічному дискурсі, проте грають не менш важливу роль у конструюванні соціокультурного портрету національної пам'яті в країні.

У продовженні розвитку контексту травми та трагічних подій, варто виокремити поле їх функціонування, яке окреслюється політикою пам'яті. Існує багато інтерпретацій цього поняття, в залежності від приналежності дослідника до певного наукового підходу, проте, якщо зібрати усереднене визначення, то його можна охарактеризувати як соціокультурний феномен, який ґрунтується на інтерпретації минулого через погляд політичних чинників визначеної держави, що націлений на стратегічне планування майбутнього. Одна з головних цілей політики пам'яті є створення сталих моделей сприйняття історичних подій та охарактеризування їх у відповідному ставленні. Також, сюди можна віднести устаткування певних ідеологічних уявлень та затвердження державної ідентичності. Тож, важливим явищем конструювання політики пам'яті виступають трагічні/травматичні або тріумфальні події. Для кожної держави характерними є пережиті події травматичного досвіду та його подолання. Таким чином, окреслюючи визначні події, держава обирає для себе варіанти спогадів про них, які можуть огероїзовувати її, підкреслюючи важкий шлях подолання негараздів, або ж замовчування та вшанування пам'яті без загострення уваги до відповідних подій. Часто виокремлюють травму як явище, що належить до індивідуальної пам'яті, множинність яких утворює загальне уявлення про трагічність подій, тому досліджують саме індивідуальні чинники формування, освідомлення та вплив пам'яті на психоемоційний стан людини. Проте, варто розглянути травму через призму колективної пам'яті, яка надасть можливість виокремити варіації її

репрезентації. Значний вклад у розробку цієї проблеми був зроблений соціологом Р. Айерманом, який на прикладі рабства розглядає колективну травму. Він наголошує на тому, що процес травматичної події повинен займати певний проміжок часу для свого осмислення та визначення репрезентації. Якщо розглядати культурну травму як спільний трагічний досвід групи людей, які в наслідок неї втратили усвідомлення своєї ідентичності, то варто звертатися до самого процесу її формування та інтерпретування. Протягом цього процесу відбувається синтезування минулого та сучасного, шляхом відображення образів під впливом забування та згадування. Тобто, для закарбування визначеної події як травматичної, потрібне її фактичне завершення та створення умов для формування визначальних інтерпретацій стосовно неї. Між тим, складається така ситуація, коли не обов'язково бути учасником подій, аби стати причасним до національної травми, так само як необов'язково, щоб це відчуття мали всі члени групи. Колективна пам'ять може долати часовий простір та виходити за його межі, знаходячи своє відображення у нових формах реконструювання або нагадування. В такому випадку пам'ять поколінь дозволяє оцінювати становище нашого минулого як на рівні, безпосередньо, свідків відповідних подій, так і сучасників, які отримали, хоч і меншою мірою, проте усталені уявлення та відчуття, але вже шляхом ретрансляції їх через медіа чи альтернативні інформаційні формати. Зі зміною поколінь, кожне з яких сприймає травматичні події своєї історії індивідуально й формує ставлення до них, відбувається повернення не до самої події чи її учасників, а до комплексного образу, який зібраний із колективної взаємодії пам'яті. Коли після події проходить досить довгий час, зникають свідки, тоді виникає потреба у зібранні свідчень та матеріалів, аби зберегти пам'ять про них для наступних поколінь. Таким чином, артефактами минулого можуть ставати певні речі, які збереглися з того часу, письмові згадки, а також сучасні інтерпретації трактування у форматі кінематографу, мистецтва та інших мас-медіа, які створюють актуальні для свого часу продукти. Зібрання всіх цих

чинників утворюють явище колективної травми, за умови загальної узгодженості, тобто опорі саме на колективній пам'яті, а не кожного індивіда окремо [3].

Досить часто, за наявності травматичного досвіду держави, виникає інтерсуб'єктивне явище війн пам'яті, які вносять суперечливості у формулювання або трактування достовірності подій минулого. Вони можуть базуватися на традиційних, мовних, релігійних, політичних або інших засадах, які мають велику розбіжність між представниками різних угруповань [27, с. 141]. В наш час ця проблема є вкрай актуальною, адже з отриманням Україною незалежності, почався довгий шлях пошуку та усвідомлення власної ідентичності. Загалом, привід до сперечання часто буває викликаний політичними конфліктами, так і зараз ми маємо великий тягар у вигляді пережитків Радянського Союзу та конфліктне становище по відношенню до Російської Федерації. Особливо активізація війн пам'яті відбувається у розрізненому суспільстві, де представники різних культур об'єднані в межах одної держави не можуть прийти до спільного узгодження та утворити єдину колективну пам'ять.

Поруч із війнами пам'яті та травматичним досвідом завжди виникає дихотомія спогадів та забування. Це, загалом, досить важливий момент у дослідженні студій пам'яті, який є основоположним елементом у мозаїці загального явища пам'яті. Поняття згадування та забуття взаємопов'язані та часто вживаються разом. Проте, якщо окремо оглянути політику забуття, то можна виділити певні чинники, які формують її характер. Події минулого могли мати настільки тяжкий характер, що їх починають витісняти зі спільної свідомості та обходити відповідні теми. В іншому випадку стосовно подій, які несли по собі негативне або, навіть, злочинне підґрунтя, обирається шлях заперечення та вони не підлягаються загальному обговоренню. В третьому ж випадку відбувається «переактуалізація смислів», як у ситуації з Другою світовою війною чи Голодомором [27, с. 133]. Безумовно, забуття є великим ударом по сутності пам'яті, адже стирання або знищення подій

певного проміжку часу не дозволяє окреслити повноцінну картину історичного спадку та утворює проблему формування хибної ідентичності. На противагу цьому виступає концепт пригадування, який не дозволяє фактам зникнути назавжди, адже поки є свідки, матеріальні чи писемні джерела, які пов'язують нас з певною подією, вона не буде забута. При цьому, варто звернутися до праці П. Рікера «Пам'ять, історія, забуття», де він не вважає забуття проблемою для пам'яті, більше того виділяє неправильне та правильне забуття, які можуть по своєму впливати на розгортання кордонів пам'яті. Під неправильним забуттям, перш за все, розуміється травматичне забуття, яке часто буває витісненим зі свідомості. Найбільш негативним явищем неправильного забуття автор вважає маніпулювання цими спогадами та використання їх владою задля порушення ідеологічних уявлень. Таким чином, можна ствердити, що прояви неправильного забуття, виконуючи функцію приховування фактів, безпосередньо, впливають на стирання чи модифікацію ідентичності, чим завдають лише шкоду державі та її громадянам [51]. У доповненні цього контексту варто також залучити внесок у розробку цієї проблеми Ф. Р. Анкерсмита, який виокремив декілька типів забуття. Перший тип вважається нешкідливим, адже не націлений на глобальні уявлення колективу, а базується лише на неважливих речах чи подіях. Другий тип набуває більш значущого характеру, адже він виникає внаслідок стирання важливих аспектів ідентичності. У третьому типі забуття відбувається через тяглість та важке переживання спогадів про відповідні події, тобто, ті, що нанесли найбільше болю для колективу. А стосовно четвертого типу, то він націлений на створення нової ідентичності, який передбачає абсолютну відмову від минулого [29].

У продовженні тематики забуття потрібно також згадати точку зору Й. Рюзена, стосовно цього питання. Він теж висловлювався стосовно травматичного чиннику, що супутній до процесу опрацювання та забуття відповідних подій, але додатково він виділяє теорію стосовно того, що історію, навіть потрібно витіснити за деяких умов із свідомості. З одного

боку збереження та утримання минулого в колективній свідомості може мати позитивний характер в плані конструювання майбутнього. Але, з іншого боку, минуле може вкорінюватися у свідомості так сильно, оперуючи відчуттям ностальгії та уявного утопічного часу, що перешкоджає подальшому розвитку нового шляху до повсякденності. Для створення найбільш оптимальних та адаптивних умов для майбутнього потрібно апелювати до культурної пам'яті. Через звернення до історичної пам'яті та вектору її орієнтування, вато сприяти створенню такого майбутнього, яке б відповідало основним орієнтирам народу та його уявленням. Тобто, потрібно притримуватись чотирьох умов, аби створити майбутнє для пам'яті. Перш за все треба спиратися на традиційні та історичні аспекти свідомості. По друге, не варто суцільно покладатися лише на минуле, а й вміти відпускати його, тобто підлаштовувати живу історію в контекст формування майбутнього через призму дійсної повсякденності. По-третє, для нового майбутнього, яке б відрізнялось від минулого потрібно динамізувати в часі все те старе та піддати його критиці сьогодення, що стає можливим через історієзацію. Четверта умова полягає в створенні та плануванні шляхів розвитку майбутнього, аби мати чіткий орієнтир та уявлення про бажану картину життя [52, с. 327-334]. Для цього процесу варто також спиратися на минулий досвід, особливо травматичний, аби направляти програмування на уникнення та неможливості повторення відповідних подій. Загалом, враховуючи вищесказане, для конструювання майбутнього не обійтися без врахування минулого й опрацьовувати його спираючись на пройдений досвід.

Далі варто перейти до поглибленого огляду категорій комунікативної та культурної пам'яті. Найбільш детальне дослідження в цьому питанні було зроблено Я. Ассманом,. Перш за все потрібно виявити явні відмінності між ними. У випадку комунікативної пам'яті, її основний пласт складають події відносно нещодавнього минулого, які припадають під хронологічні рамки в межах ста років. Таким чином, вона збирає в собі досвід покоління та опирається на індивідуальний досвід повсякденності. Вона апелює до живих

свідків події та їх спогадів, які ще можна передати в усній формі та зберегти в пам'яті сучасників і кордонних поколінь. Особливість комунікативної пам'яті полягає в тому, що вона не потребує додаткових зусиль для виявлення, є повністю доступною та знаходиться на поверхневому рівні людської свідомості. Щодо культурної пам'яті, то ситуація повністю дзеркальна. Вона направлена на конкретні події абсолютного минулого, які набувають символічної або, навіть, міфічної форми. В цьому випадку центральним поняттям виступає не повсякденне, а сакральне, що націлене на відтворенні колективних спогадів давнини. Через культурну пам'ять ми осягаємо традиційність та ритуальність, які передають певну святковість і автентичність образів нашого минулого. Варто наголосити на тому, що цей тип пам'яті знаходиться на вищому рівні осягнення, адже не кожен може володіти знаннями про події, що не близькі для свого покоління. Таким чином, основними носіями такої інформації є спеціалісти та представники певної традиції, які зберігають її в майже незмінному, початковому вигляді, та які працюють із письмовими та речовими згадками, відтворюючи сутність ключових фрагментів історії [6, с. 52-56].

I.2. Місця пам'яті

Після детального окреслення поля функціонування пам'яті та виявлення її загальних особливостей, варто перейти до більш локального явища, що входить у рамки дискурсу, а саме – «місця пам'яті». Найбільш вагомий внесок у дослідження цієї тематики був зроблений французьким істориком П. Нора, якому й належить авторство концепції. Спершу, потрібно проаналізувати його розуміння програми функціонування пам'яті для ясності подальшого розуміння та орієнтуванні в межах парадигми. Основоположним

зрушенням у дослідження колективної пам'яті був крок до обрання непопулярної на той час позиції відокремлення пам'яті та історії, на противагу усталеним уявленням стосовно винятковості пам'яті лише у співвідношенні до окремого індивіда та історії як всеохоплюючого поняття в контекст суспільства. Особливо цікавим є його формат визначення актуальності та абсолюту пам'яті не залежно від часового проміжку, на відміну від історії, яка є відносно важкою в реконструкції втрачених явищ. Важливим аспектом праці французького дослідника є його розподіл провідного поняття пам'яті – «меморіальна епоха» на феномени часу та суспільства, де в контексті першого активно розвивається ідея «прискорення історії», а у другому – «демократизації» [41]. Для кращого розуміння потрібно зазначити, що прискорення пам'яті передбачає собою відсторонення від статичного та лінійного стану історичного процесу, який замінений на динамічну модель, що, безпосередньо, пов'язую собою всі часові виміри. Основний акцент зроблений саме на репрезентації минулого, відносно сучасності, від якої й потрібно відштовхуватись у дослідженні. За цією схемою ми не залишаємось залежними від минулого, але повинні утворити свою «ідентичність», спираючись на залишки того часу. Стосовно другого поняття, то воно направлене на виявлення прихованих моментів в історії певних меншин або їх травматичного досвіду, що веде до звільнення від цих тягарів через процеси деколонізації, заради привласнення свого минулого. Узагальнюючи вищесказане, провідна думка наводить нас на принцип рефлексії ідентичності протягом часових просторів, які є взаємозалежними один з одним і мають тенденцію до репрезентації історії та формування подальшого розвитку суспільства, апелюючи до пам'яті про події минулого, але не поринати в неї. Таким чином ми переходимо до дослідження, безпосередньо, самих «місць пам'яті», які виступають відгомонами минулого в нашій сучасності.

Загальне визначення «місць пам'яті» можна охарактеризувати як символічну одиницю, яка накопичує та зберігає в собі пам'ять народу, при

цьому не маючи сталої форми й може набувати будь-яке проявлення як матеріальне, так і не матеріальне. Тотожнім терміном по значенню може також використовуватись «топос». Місця пам'яті ефективно акумулюють досвід минулого крізь призму спільної пам'яті, яка підлягає втрати актуальності, тобто відбувається сепаративний процес завершення самого явища та його паралельне закарбовування в централізованій формі спогадів. Між тим, варто відмітити, що П. Нора виділяє три форми місць пам'яті – функціональна, матеріальна та символічна. Вони відрізняються один від одного, загалом, метою та способом створення, а також смисловим наповненням чи виглядом. Перша форма направлена на затвердження знакових персоналій або подій на просторовому пласті, у назвах вулиць, установ, або зображення на випусках держаних установ (гроші, марки тощо). Друга форма обмежується матеріальними об'єктами пам'яті, такими як пам'ятники чи меморіали. А стосовно третьої, то вона проявляється в найбільш визначних символах для асоціативного образу нації [36, с. 60]. Якщо узагальнити основні приклади прояву місць пам'яті, то можна виділити людей, події, традиції, предмети чи архітектурні спорудження тощо. Ідея полягає саме в комеморативній функції збереження, бо інакше історичне буття було б значно ускладненим, а може, навіть, і неможливим, адже залежить від поглиблених процесів пам'яті, які можуть не бути очевидними. За словами П. Нора, сучасне суспільство постійно прагне архівувати будь-які події, своє повсякдення аби не втратити пам'ять, навіть, про щось малозначуще та мати постійний доступ до реконструкції минулого. Цим може займатись пересічний індивід, який здатен сам створювати певні символічні знаки й описувати їх, але належати до умовної групи, що має спільний досвід. Дослідник писав: «Пам'ять входить в нас ззовні, і ми інтеріорізуємо її як індивідуальний примус, оскільки вона більше не є соціальною практикою» [42, с. 32].

Загалом, концепція місць пам'яті дуже масштабна та розлога, що призводить до виникнення ще більшої кількості питань та критики.

Безумовно, фундаментальна й багатотомна праця П. Нора спровокувала проникнення до глибинних рівнів усвідомлення парадигми пам'яті, але чи можна назвати її універсальною науковою довідкою? У відповіді на це питання варто наголосити на тому, що головний акцент у праці зроблений саме на історії Франції та її пам'яттєвому досвіді, що дає змогу детально ознайомитись саме із місцевими часово-просторовими феноменами, виходячи із національного усвідомлення відповідних рис ідентичності. Проте, абсолютно тотожні значення не можуть бути збережені та якісно відтворенні відносно інших культур та особливостей ментальності. Приклад французької культури в описанні П. Нора впровадив основоположні точки дотику, але їх інтерпретація буде набувати індивідуального характеру в залежності від особливостей географічного розташування. Таким чином, виходячи з центральної тематики власного дослідження, варто враховувати цей факт та інтерпретувати висловлювання французького історика відносно особливостей вітчизняної історії та ментальності. На це питання звернув увагу британський історик Т. Джадт у своїй праці ««Місця пам'яті» П'єра Нора: Чиї місця? Чия пам'ять?». Він стверджує, що існує значна відмінність між Францією та колишнім Радянським Союзом у плані відношення до протиставлення пам'яті до історії, адже у випадку першої, позиція історії є достатньо устаткованою та є ефективним методом пізнання людського досвіду, що дозволяє виходити за межі суто наукового сприйняття альтернативної пам'яті, на противагу другому, де на перший план виходить проблема відновлення істинного історичного підходу [21, с. 70]. В першу чергу, праця П. Нора тотально охоплює саме історичний простір Франції, виставляючи її на центральну позицію дослідження. Тут розглядається унікальний образ країни, нації, французького народу та його ментальності, а всі дотичні аспекти, які не входять у встановлений сенс або не відтворюють його істинності, були замовчані автором, на що, знову ж таки, вказує Т. Джадт, визначаючи відсутність згадок про Наполеона Бонапарта. Автор наголошує, що, аналізуючи слова П. Нора, можна вважати, що Франція

залишається в минулому та підлягає процесам забуття, адже історія плинна і постійно створює нові тенденції, відставляючи старі на задній план через викривлений погляд. Тобто сьогодні втрачається концентрація на самій історії. Ми вже не звертаємось до внутрішнього усвідомлення значимості певних подій минулого, а спираємось на об'єктивні нагадування у вигляді пам'ятників та меморіалів. Активізуються процеси осідання історії на перевагу колективним спогадам, і тепер змінюється рівень від забуття до типового незнання.

Після детального огляду загальних відомостей про місця пам'яті, варто визначити центральне значення поняття, яке б було актуальним для арсеналу українського наукового знання. Серед багатьох трактувань найбільш вдалим та характерним можна виділити термін «орієнтири пам'яті», запропонований Л. Нагорною [35, с. 263].

Враховуючи багатогранність проблематики місць пам'яті, на цьому етапі потрібно зануритись у їх типові прояви, зокрема у просторі міста. Саме великі міста, а особливо столиці становлять найкращі приклади локусів, що зберігають в собі величезну кількість інформації протягом століть і концентруються на складному явищі меморії. Надалі, в праці увага буде переважно базуватись саме на просторових аспектах міського середовища, охоплюючи його гетерогенну сутність. Пам'ять міста тісно пов'язана із його семіотичним наповненням, які у своїй взаємодії дають змогу зібрати мозаїчну структуру повноцінного функціонування локального макрокосму. Перед початком занурення у його внутрішні процеси та явища, варто згадати про індивідуальність самого міста, що часто фігурує в уособленому образі, демонструючи індивідуальні риси та архетипічні особливості. Поліваріативні назви міст можуть на пряму залежати від їх історичного минулого, або ж шляхом самоідентифікування за рахунок мнемологічних чинників.

Як відомо, найбільша концентрація пам'яті міста припадає на його центральну частину, здебільшого на «старе місто». Цей процес простягався століттями від початку закладення першого каменю до сьогодення. Таким

чином, під впливом історії, кордони пам'яті розширюються разом із кордонами міста, але, не дивлячись на глобальну урбанізацію, великі міста намагаються не втрачати першочергову ідентичність. Життя міста дивує своєю різноплановістю та багатовимірністю, воно формується під впливом історичних, культурних, політичних подій, закарбовуючи основні знаки скрізь серед ландшафтів пам'яті. Протягом такого процесу утворюються характерні відбитки саморепрезентації у просторі, які набувають комеморативної форми, або синтезуються в топонімічні явища чи символічні феномени. Все це вкрай важливо в окресленні практичних чинників місць пам'яті. В першу чергу, варто висвітлити функціонування суто комеморативних практик. Загалом, комеморації утворюють складний механізм збереження в собі знаків, які були виділені колективною пам'яттю. Сюди можна віднести всі знакові місця, спорудження пам'яток, проведення урочистих святкувань, архівування та інші культурні явища. Дуже часто вони формуються під впливом політики пам'яті і стають мішенню у війнах пам'яті, викликаючи супротив сприйняття загальновизначеного трактування минувшини. На практиці помітно як комеморація виступає не лише збереженням, але й заміщенням або усуненням темних, або неоднозначних плям в історії. Таким чином, це переходить до масштабного процесу змінення знаків міста, враховуючи активне перейменування місцевостей та вулиць, так само як заміна колишніх пам'яток на нові актуальні символи сучасності. Подібна ситуація характерна й для відновлення втрачених суб'єктів, які потребують реконструкції чи офіційного визначення важливості в рамках культурної пам'яті. «Кожна культура визначає свою парадигму того, що варто пам'ятати (зберігати), а що підлягає забуттю» [31, с. 201]. В сукупності вони складають картину ідентичності не лише громадян міста, але і його самого. Через простір міста наче через дзеркало можна прослідкувати все його історичне життя, культуру, традиції, міфологію та, навіть, морфологічні ознаки. Але ці локуси тісно взаємопов'язані зі своїм народом, адже саме від самоідентифікації населення залежить самобутній

образ місця їх проживання. Загалом, такий процес стає можливим за наявності комунікативних практик, прояви яких можна знайти серед взаємодії індивідів, а особливо, якщо вони підсилені засобами масової інформації або інститутами збереження чи поширення відповідних відомостей.

В данному контексті можна уявити культурну пам'ять міста через сукупність внутрішньої структури за визначенням Н. Федотової. Її складають актуальна культурна пам'ять міста та потенційна, де у випадку першої враховуються спогади, які є дійсними в підтримці та залишаються на слуху, а друга займає менш об'єктивовану позицію і концентрується на менших за значимістю явищах, відносно актуальності в сучасному суспільстві, тому, здебільшого, зберігається в архівах [57, с. 131]. Авторка також виділяє категорії практик міської комеморації, на яких варто наголосити в дійсному контексті. Перша категорія передбачає візуальні та вербальні форми міської комеморації. Візуальні форми сконцентровані на об'єктивних знаках і можуть набувати форми природних об'єктів (природні ландшафти та їх елементи) або штучних (твори мистецтва, символіка). Вербальні ж форми опікуються текстуальними складовими, включаючи топонімічні назви, міфи, легенди та особливості місцевої вимови. Друга категорія націлена на емоційні та когнітивні практики комеморації. В цьому випадку ситуація подібна до попередньої, де до емоційних практик можна віднести вираження мистецтва, наприклад через кіно, яке б транслювало емоційне наповнення від зображувальних у ньому подій на колективну свідомість, що ретранслює своєрідність цих образів. В свою чергу когнітивні практики зосереджені на принципах вивчення та засвоєння інформації шляхом прослуховування лекцій або читання відповідної тематичної літератури. Далі слідує третя категорія – інституційних практик міської комеморації, що забезпечує збереження й трансляцію актуальних сенсів міста. Основними представниками можна назвати музеї, архіви та галереї, а також бізнес-структури, які б могли взяти на себе відповідальність у створення статусності

міста через економічні чинники, які б не протистояли унікальності та самобутності його образу. Перформативні практики міської комеморації виступають під четвертою категорією й передбачають відтворення певного пам'ятного дійства в реальному часі, вказуючи на збереження актуальності у спільній свідомості. Прикладом можуть слугувати різноманітні фестивалі, акції або реконструкції. Та врешті, п'ята категорія – символічні практики міської комеморації, які забезпечують місту отримання певного статусу, спираючись на його символічні особливості та індивідуальний характер. Окремо розглядається меморіальна культура, що сама по собі утворює багатопланову структуру, мета якої полягає в увічненні значущих подій минулого через конструкцію пам'ятників, меморіалів та встановлення пам'ятних дат [57, с. 134-139].

Окрему увагу хотілося б приділити масштабному та визначному явищу нашого часу – активне перейменування локацій. Крім того, відбувається зрушення парадигми з переоцінкою минулого та підлаштуванням актуалізованих знаків сьогодення. Сюди ж можна віднести модифікацію трактування та висвітлення певних подій чи явищ історичного минулого, які знаходять спогади в сучасних культурних практиках. Перш за все, цей процес викриває певний ідеологічний пласт, який формувався на основі свідомості попередніх поколінь та відображає сутність їх колективного досвіду. Досить часто в керуванні такими реформативними діями вирішальну позицію займає політика, через рішення якої часто виникають міжособні суперечки. Таким чином, проявляються два підходи до сприйняття подібних змін: критичне ставлення, що підтримується думкою про невілювання героїчністю подій минувшини та бажання до оновлення й наслідування актуальних сенсів для міського простору. В контексті таких війн пам'яті виникають труднощі з виявленням спільної ідентифікації суспільства. Враховуючи багатолітню традицію, що бере витoki із Радянського Союзу, називати об'єкти згідно з ідеологією політики, зокрема присвоєнню містам імена правителів, сьогодні пропагандистський відгомін

займає достатньо неоднозначну позицію. У спробі вирішення проблематики цього конфлікту вчені Р. Абрамов та Є. Терент'єв ставлять питання: «Чи повинні сьогодні бути абстрактні назви, що не відсилають до історичного минулого, чи потрібно в топонімах увічнювати пам'ять місцевих відомих людей та звертатися до важливих історичних подій й знаменитостей національного масштабу?» [1]. Дослідження цього питання проходить у рамках російських міст Санкт-Петербурга та Пензи, які, хоч і проводять політику реактуалізації, проте не можуть дати абсолютно відповідне пояснення в контексті ситуації українських міст. У статті немає чіткого вирішення цієї проблеми, так само як і в нашій країні досі ведуться суперечки стосовно програми перейменування. Але, не зважаючи на це, події 2014 року в Україні сприяли прискоренню введенню змін у топонімічну структуру міста, що можна вважати першим кроком до закріплення усвідомлення власної сучасної ідентичності, без пережитків нав'язаного минулого.

У завершенні розділу хотілося б коротко згадати про ще один яскравий феномен міського середовища – «геній місця». В першу чергу, як відомо, це образ значимої для місця персони, через призму життя, творчості чи заслуг якої відображається асоціативне споріднення міста із ним. В цьому випадку помітно, що не лише фактичні або об'єктивні речі можуть зберігати й відтворювати пам'ять про минуле, але й певні індивіди залишають за собою можливість зробити свій внесок у формування своєрідної ідентичності місця. Образ генія місця часто трактується у різних розуміннях, зокрема його вважають першопредком міста, але частіше за все ним виступає відома особистість чи художній персонаж. Споріднення міста з генієм, здебільшого, ґрунтується на місці його народження та проведення більшої частини свого життя, проте, відповідна схема залишається дієвою в разі приїзду чужоземця. Дуже часто образ генія місця використовується у масовій культурі чи, навіть, маркетингових цілях, для рекламування та створення особливого статусу міста. Так чи інакше, місце і його геній щільно пов'язані між собою й

взаємодоповнюють один одного. Свідомість та ідентичність персони вибудовується під впливом унікального культурного ландшафту, що оточує його протягом свого становлення, а врешті, здобувши загального визнання, сам геній починає формувати автентичний образ, відштовхуючись від своєї творчості. На практиці офіційної ідеології відбувається зв'язок між генієм та місцем через присвоєння його імені до місцевостей, вулиць, споруд та інших структурних елементів міста. Таким чином, можна помітити масштабну тенденцію до найменування об'єктів на честь героїв, вчених, митців, через образи яких відбувається намагання повернення до традиції [24, с. 67].

I.3. Феноменологія міста

Ми живемо в час глобалізації та інтенсифікації всіх життєвих процесів, що особливо простежується на прикладі міського простору. За своєю природою він утворює складну та багатовимірну структуру, яку можна окреслити в межах наукової парадигми за допомогою феноменології. Для поглибленого занурення в трансцендентність міста варто направити вектор уваги на усвідомлення його в якості окремого суб'єкту, який можна наділити індивідуальними якостями або, навіть, душею. Акцент зроблений саме на відсторонені від об'єктивного сприйняття міста як середовища проживання групи індивідів, але при цьому зосередження на спогляданні його особистісного смислового наповнення. Сьогодні ми маємо можливість спостерігати за його постійними трансформаційними процесами, що диктує урбанізація, соціальними чи культурними змінами, але разом із тим викриваються нові актуальні образи поруч з якими відбувається реактуалізація традиційних сенсів. В контексті форсованої урбанізації виникають поняття міксофілії та міксофобії, які спонукають утворенню

розбіжностей у суспільстві в плані ставлення до подальшого розвитку міського середовища [58, с. 395]. Як наслідок одного з понять може активізуватись притік сільського населення чи представників малих міст до мегаполісів, що обов'язково буде впливати на трансформацію загальної картини міста і його автентичності. Так само, зараз розповсюдженим явищем стає розділення населення на окремі «райони», розмежування соціуму за їх соціальним рівнем та забезпечення їх відповідними життєвими умовами. Подібна надмірна гетерогенність може утворювати значні погіршеності в усвідомленні єдності містян, а особливо визначенні спільної ідентифікаційної системи для міста.

Розкриття міста через власне внутрішнє наповнення, споглядання міських ландшафтів очима його мешканців та усвідомлення його самоідентифікацій становлять основний пласт дослідження його феноменологічності. Це унікальна змога звернутися до дійсного досвіду культурного середовища, що рідко виступає основою для наукового дослідження. В цьому випадку варто спиратись на феноменологічну теорію інтерсуб'єктивності, окреслену Е. Гуссерлем [18]. Сприйняття простору через моделювання єдності його наповнення, колективного уявлення, що базується на переживанні індивідуального досвіду, відтворювального у смисловому полі функціонування. Відбувається певний взаємозв'язок міста з його мешканцями, які органічно доповнюють один одного, коли колектив закладає смислове наповнення в середовище, через яке, в наслідку, формуються інтериоризаційні процеси. Людський вклад у розвиток міста повинен сприяти утворенню відповідних умов їх життя, тобто формуватися в усіх напрямках, виходячи із ментальних сигналів його жителів і вбирати в себе закладену ними ідентичність. Тут важливою є, безпосередньо, початкова приналежність до міста, яка на перевагу від первинного враження чужоземця, дає змогу вільно орієнтуватися у контекстуальному наповненні місця проживання й вихоплювати автентичні знаки, закладені історією. Такі елементи зберігаються у фізичному прояві колективної пам'яті у вигляді

пам'ятних місць, архітектурних споруджень, міського устрою, плануванні території чи відтворенні традицій через культурні практики. Простір міста за його смисловим значенням може бути сформований системою полів значень, пов'язаних із певними сферами міського життя, що поділяється на публічний простір, виражений простором вулиць чи громадськими місцями, а також приватний простір, який охоплює домашнє середовище [58, с. 397]. В цьому контексті можна розглядати місто через призму загального колективного функціонування в масштабному плані, але також включати локальні осередки, які транслують більш індивідуальний характер.

С. Пирогов пропонує виділити три типи реальності міського життя: об'єктивний, інтерсуб'єктивний та інтенційний. Перший базується на вираженні матеріальної системи соціального життя, як певна організація, що забезпечує комфортні умови, безпеку та задоволення потреб містян. Другий передбачає інституційне оформлення життя групових інтересів, окремих об'єднань та їх власних спектрів переваг, спільних поглядів. А третій, в свою чергу, окреслює плинність міського життя, посиляючись на феномени та смислові конструкції реальності [43, с. 32]. Загалом, потрібно розглядати місто саме через призму його спільноти та знаків, які вони утворюють у сукупності. Для декодування та усвідомлення продукту соціуму, що закладається в міський простір, варто звертатись до когнітивного підходу. В цьому випадку потрібно зібрати загальну картину світу людської повсякденності та життєвого досвіду й оформити ці знання у рамки наукового погляду феноменологічної реальності. Формування когнітивних моделей відкриває можливість до сприйняття уявлення про просторову організацію міста, а також звертатися до інформаційного блоку, що зберігається в його пам'яті. В свою чергу з праці О. Агапова можна простежити виокремлення ще кількох категорій: інтерактивності та інтерпретативності. В додаток до цього автор пов'язує інтційність із предметністю, вказуючи на можливість повноцінного усвідомлення світу через процеси розпредмечування та мислення, що зведені до результативної

самоідентифікації. Таким чином, помітно, як на перший план виходять акти пізнання та інтерпретації навколишніх смислів. В процесі інтенційності з'являється поняття «мови» як «форми ідеального простору, де здійснюється узгодження всіх сфер суцього, де вони співіснують, отримують свій «голос»» [2, с. 4]. Феномен мови полягає в розкритті контексту трансцендентності інтерсуб'єктивності через ряд значимих подій, наділених відповідним маркером сприйняття сенсу, в залежності від визначення ефективності їх результату. Повертаючись до інтерпретації, потрібно вказати на її природу свідомості, що проявляється у формах процесу мислення, пошуку сенсів у феноменах дійсної свідомості, а також у характері результату мислення. Відповідна ситуація опосередковується полярністю станів середовища: трагічні події, страшні явища проти миру, процвітання і безпеки.

Загалом, вищенаведені фактори, безумовно, характеризують феноменологічний погляд на простір міста, проте, важливим компонентом, що пронизує основну ідею дослідження, виступає комунікативність. С. Пирогов висуває думку про дослідження соціальної реальності через переживання утворених смислів соціумом, шляхом комунікативних процедур, що аналогізують апредзентації. Тут апредзентація вживається в розумінні «конструювання функціональних суспільств одного сприйняття, які ми пропонуємо позначити як інтенціональні групи – сукупності людей, що володіють спільним відношенням до міського середовища (локусу середи) та відносно гомогенним образом міста як схеми сприйняття й поведінки (Geshtalt)» [44, с. 99]. Саме завдяки інтенційним групам сучасного суспільства відбувається утворення ідентифікаційних кодів, які взаємодіють та, безпосередньо, впливають на конкретні локуси, а головне – формують спільність у смисловому значенні. Окремо хотілося б звернути увагу на особливості феноменологічного сприйняття міського середовища, які виділяє автор. В першу чергу, це континуальність середовища, яка передбачає взаємозв'язок та вплив простору й подій, тобто споріднення територіальних, соціальних та культурних чинників. Другий пункт розглядає процесуальність

міського середовища як плинне явище, що перебуває в динамічному стані, подібно до театральної постановки транслює постійні процеси людського буття та способів самопрезентації. Далі розглядається інтерпретативність міського простору через погляд на осмислювання індивідами їх оточення, включно з подіями, об'єктами, процесами. Зібрання значень утворюють ситуації як системи інтерсуб'єктивних сенсів, посиляючись на онтологічний аспект, що обіймає семантичних характер та набуває форми тексту. В четвертому пункті окреслюється реляційність міського середовища. Сенс полягає в накопиченні містом предметів, які обов'язково матимуть зв'язок із подіями. Таким чином елементи зберігають в собі історію або думки людей, складаючи «текст історії», комплексний образ якого сприяє усвідомленню виразності індивідуальності міста. Та в решті, інтенційність середовища одночасно як продукт і джерело інтенційної активності. Сенс закладений у нашаруванні смислових сигналів у просторі міста, утворюючи єдність та своєрідність локусу [44, с. 100]. Головна задача локусів – це зібрання та збереження закладених важливих для індивідів сенсів та наділення їх значимості, утворення певної статусності. Враховуючи гетерогенність міста, серед його простору можуть фігурувати локуси різних значень, статусів чи сприйнятів. Тобто історія чи культура через асоціативний ряд може конструювати образ відповідної локації, тим самим викликати різні емоції, спогади.

У підсумку до розділу варто наголосити на важливості розвитку студій пам'яті в Україні. Обставини нашого часу потребують особливої уваги до вивчення та роботи із пам'яттю, особливо, якщо це стосується колективної пам'яті. Дискурс пам'яті є достатньо широким із великою кількістю похідних, які варто враховувати в соціальних, історичних або політичних реаліях. Важливо не лише теоретично досліджувати матеріальну основу, але й уміло застосовувати її на практиці, зокрема, в державних цілях. Одним із центральних понять, яке напряду взаємодіє із проявами колективної пам'яті – це ідентичність народу. Саме вона є основоположною складовою для

опрацювання спільного минулого та вписування його в картину кращого майбутнього. Так само супутнім явищем для пам'яттєвої парадигми є війни пам'яті, які обіймають міцну позицію, особливо в розрізненому чи мультикультурному суспільстві. Проте, існує достатньо багато спільних народних проявів пам'яті, які простежуються через концепцію «місць пам'яті». Таким чином, певні елементи сприяють накопиченню, збереженню та трансляції закладених сенсів для впорядкування зв'язку із минулим. Часто, в цьому контексті, згадуються комеморативні практики, які відіграють не менш вагому роль у реактуалізації та репрезентації спільного минулого через колективні дієства. Відштовхуючись від вказаних явищ, постає питання у взаємодії студій пам'яті із феноменологією міста, основуючись на базі колективної пам'яті та внеску містян до створення самобутнього образу свого міста. Таким чином стають долученими як процеси роботи із минулим, спираючись на його культурні чинники, так і певна ритуальна основа, яка не лише зберігає історії на певній території, але й знаходить її переосмислення через народну єдність.

Розділ II. Політика пам'яті та феноменологія міста на прикладі Києва

II.1. Проблема сучасного стану функціонування пам'яті в Україні

Питання пам'яті не завжди займало чинне місце серед українського народу. Досить часто історія фальсифікувалася, підвергалась стиранню, перепису в залежності від владної верхівки. Але, чи дійсно становище пам'яті українців можна вважати проблематичним? Враховуючи факт контролю з боку політики над вирішенням державних питань, в тому ж числі й питання пам'яті, протягом багатьох років формувалась усталена форма колективної пам'яті народу, яка не завжди набувала якісного характеру. Проте, на рівні індивідуальних спогадів, люди пам'ятали всі історичні моменти через призму свого досвіду, трактування якого досить часто не сходилось із політичним. Ключовий момент у становленні національної пам'яті в Україні відбувся одночасно з отриманням незалежності. Відхід від радянського режиму та його традиційної політики пам'яті відкрив для країни багато нових аспектів в осмисленні не лише свого минулого, але й програми формування майбутнього, а особливо вирішення питання власної ідентичності.

Не дивлячись на отримання свободи у вирішенні державно-національних питань, українська політика пам'яті формувалась досить повільно й неохоче підіймала питання минулого, які ретельно приховувались та підносились у дефектованому ключі. Навіть після отримання вільного доступу до архівів та всіх засекречених даних, перші президенти України

намагалися утримувати нейтральну позицію та не створювали зайвих проблем різким відкриттям правди про свій народ. Таке замовчування продовжувало радянську традицію маніпулюванням свідомістю мас та приховання від них дійсних фактів. Але вирішення цього питання було необхідним молодій країні для вірного формування уявлення про себе для оточуючого світу, а також самих її жителів, які прагнуть до реальних змін. Врешті, неможливо змінити свою історію. Закривати очі на незручні моменти своєї держави. Уникнення їх вирішення не гарантує здорового ставлення до власної ідентичності та формування національного образу в баченні інших. Пам'ять потрібно не лише зберігати, але й працювати з нею, знаходити правильний підхід до вписування минулого в програму кращого майбутнього.

Протягом певного часу, програма викриття правди про минуле народу таки відбулася, хоча навколо неї продовжувались точитись суперечності. Таким чином, почалася активізація війн пам'яті в країні, що не давали прийти до єдності та злагоди в країні. Враховуючи яскраві відмінності між культурами різних регіонів країни, для кожного з них формувалася своя правда, основуючись на власному досвіді та прихильності до тої чи іншої влади над територією протягом історії. Вирішальну позицію в цьому питанні повинен був зайняти Київ, як столиця й створити нову історію України разом із новою ідентичністю для українців. Досить довгий час країна перебувала в підвішеному стані, адже розривалася між двома напрямками руху: пострадянського та європейського. Проблема полягала в тому, що відсторонення від звичних радянських парадигм потребувало часу, тому без виконання цього завдання шлях до Європи залишався закритим. Теж саме стосується функціонування пам'яті.

Ставлення до власної історії та способи її трактування були пов'язані із майбутнім положенням України в очах всього світу. Для отримання довіри Європейського суспільства, потрібно було переглянути всі факти історії та викрити приховані моменти свого минулого. В першу чергу, постало питання

щодо ставлення до подій визвольних змагань 1918-1920-х років, Голодомору, Другої світової війни та наслідків тоталітарних режимів. Нав'язане відношення до возвеличення Великої Вітчизняної війни Радянським Союзом досить довгий час було укорінено в українському суспільстві. Лише не так давно було зосереджено увагу на абсурдності такої традиції, тому почалися реальні зміни, наслідком яких стало не вихваляння силами, а вшануванні пам'яті загиблих у великій трагедії світового рівня.

У випадку Голодомору суперечливе питання виникло коли третій президент України В. Ющенко намагався провести паралель між Голодомором та Голокостом, аби викрити питання геноциду та домогтися європейської підтримки. Проте це питання додало більших суперечок, адже з боку Європи, Україна виглядала не лише жертвою, але й злочинцем, адже підіймається факт її участі в Голокості, які влада так підступно хотіла приховати, або закрити на це очі [15, с. 230]. Позитивним результатом політики В. Ющенка можна виділити досягнення визнання про Голодомор як геноцид, а головне, що цим фактом були згодні більшість українського населення, в порівнянні із минулими роками, коли їх відсоток був значно меншим.

Окрема ж увага була відведена формуванню ставлення до тоталітарних режимів, що панували в Україні протягом багатьох років. На цьому питанні треба зупинитися детальніше, адже, на відміну від попередніх двох, війна пам'яті стосовно залишків історичного минулого продовжує функціонувати й дотепер. Знову ж таки, потрібно наголосити на тому, що пам'ять про минуле, в першу чергу, важлива для формування майбутнього й потрібно орієнтуватись на створення кращого життя в державі для нащадків. Якщо нехтувати впровадження реальних змін у суспільстві зараз, то в майбутньому буде викривлене уявлення про власну ідентичність, якщо, наприклад, по всій країні засуджується пропаганда тоталітарного режиму, але при цьому зберігаються його відгомони у вигляді пам'ятників антигероїв, найменувань вулиць чи місцевостей на їх честь і т.д. Вирішення цього питання активно

просувається через політику декомунізації, яка також має свої позитивні та негативні сторони.

Як відомо, з отриманням незалежності Україною, програма дослідження національної пам'яті почала набирати обертів та занурюватись у глибину історії для виявлення правди про власну ідентичність і свою роль у історії. Кожен з президентів здійснював свої впровадження в політику пам'яті, зосереджуючись на різних аспектах. Важливим питанням залишалося обрання вектору руху стосовно Росії чи Європи, відповідно, який приклад варто наслідувати у власній політиці. Тут можна провести яскраву відмінність між двома сторонами, адже сучасна Російська Федерація досі зберігає наративи ідеології Радянського Союзу, але приховує їх під виглядом фіктивного образу демократії, в той час, як країни Євросоюзу вже давно розпрощались зі своїм комуністичним минулим і прогресивно конструюють чинний образ своєї пам'яті, збудований на вшануванні минулого. Проте, мова йде лише про наслідування прикладу роботи зі своєю історією, а не країни в цілому. Тому не варто вибудовувати радикальне ставлення до варіантів як повне заперечення їх вагомості. Тобто, якщо Україна обирає шлях відмови від збереження залишків тоталітарної ідеології, то це не означає, що такі дії чітко направлені на протистояння всьому російському. Мається на увазі, що опрацювання власної історії, безпосередньо, залежить від подій минулого, не дивлячись на те, яка ситуація між країнами склалася на сьогодні, що може лише посилювати проблематичність політики.

Досить вдалим є вислів Я. Грицака стосовно нинішньої ситуації з роботою над історією: «Я вважаю, що в наших країнах – в Польщі, Україні та ще більше у Росії – є певне перенасичення міфами. Ми отруєні своїм минулим і не долаємо його. Через ці обставини історична пам'ять стає хворобою, яку потрібно лікувати. Її історики повинні виконувати роль гарного лікаря» [14, с. 1]. Проте, не лише історики можуть вирішувати цю дилему. До цього процесу, безпосередньо, повинен бути залучений також і народ. Але в силу обох сторін виникає посилена дія війн пам'яті, адже різні

історики притримуються різних поглядів на історію, відповідно трактують її через призму свого бачення. Так само і народ, який наслідує гетерогенний характер і знаходить спільне рішення з великими складнощами. Враховуючи мультикультурність українського народу, можна зрозуміти варіативність народних думок стосовно окреслення спільного минулого. Саме тому, не дивлячись на здатність народу впливати на привнесення змін у країні, вирішити це питання може лише влада. Але при цьому, правляча верхівка повинна враховувати народні думки для прийняття вдалого рішення для всього населення.

При правильній програмі запровадження політики пам'яті, можна було б вирішити багато питань ще на початку шляху незалежної країни. Але через постійне відкладання цієї теми на другорядне місце, становище єдності в країні зазнає розколу. Навіть зараз, за допомогою активізації політики пам'яті на ранніх строках, можна було б уникнути багатьох політичних, економічних та територіальних негараздів. Хоча активізація програми відбулася запізно, проте, зробила великі зрушення в національній свідомості та відкрила очі на дійсну історію держави.

Потужним поштовхом для зосередження уваги на своїй ідентичності та історії для українців стали події 2014 року. Саме після Революції Гідності, анексії Криму та початком війни із Росією Україну охопила величезна хвиля змін та зрушень як у політиці, так і серед народних мас. Саме в цей час проявилась справжня єдність народу, коли він перебрав на себе право прийняття рішень для країни, що опинилася в складному становищі цивілізаційного вибору. Вся країна зібралась у Києві та гуртом змогла обрати історичний вектор подальшого шляху.

Найбільш яскравим прикладом запровадження політики пам'яті до дії стала програма декомунізації в Україні 2015 року, яку ми розглянемо на прикладі Києва. Не дивлячись на попередні спроби президентів позбутися згадок про тоталітарне минуле в соціальному просторі, дійсно ефективний результат можна побачити лише зараз. Спершу, варто розглянути основні

засади впровадження політики декомунізації. Прийнятий «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» передбачав встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду та виправдання тоталітарних режимів, зокрема у ЗМІ, а також використання їхньої символіки, гербу та прапору поза наукових цілей [47]. До того ж, впроваджено вилучення із соціального простору пам'ятників тоталітарного характеру, а також повсемісне перейменування топонімів. Наголос був зроблений саме на злочинних елементах тоталітарного суспільства, які підлягали цілковитому вилученню, на відміну від представників культури, які не мають негативного забарвлення. Загалом, будь-яка символіка, що транслює пропагандистські мотиви підлягає вилученню, але розгляду потребують монументальні прояви мистецького характеру. Таким чином, за не дотриманням впровадження та порушення закону передбачається кримінальна відповідальність та штрафування.

Проте, позитивним аспектом програми перейменування топонімів можна виділити один з пунктів збірника матеріалів, рекомендацій та документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»: «Декомунізація: що і чому перейменовувати та демонтувати» виданий Українським інститутом національної пам'яті. У 17 пункті розкривається питання стосовно того, хто визначає, які саме назви отримають вулиці. Відповідь на нього полягає в тому, що самі мешканці населеного пункту мають право вирішувати подальшу долю назви вулиці, за умови участі в громадських обговореннях або комісіях з декомунізації, а також пропонування альтернативних варіантів назви, шляхом написання листа чи звернення до сайтів місцевих рад. Таким чином, сам народ може вирішити питання влучності та відповідності назви своїх топонімів у рамках місцевого колективу [20, с. 20].

Варто наголосити на можливих альтернативних варіантах проведення політики пам'яті та програми декомунізації в Україні, та, зокрема в Києві. Найбільш простим є варіант залишити все так як і було, але очевидно, що він був би невідповідним та завдав країні лише шкоду в усіх аспектах життя, в додаток ще й власну невизначену позицію в очах інших країн. У дискурсі феноменології цікавим варіантом виступає дзен-альтернатива, що передбачає досягнення змін із середини. «Суть цієї альтернативи в тому, що саме суспільство має критично переоцінити радянське минуле, сформувати в колективній свідомості нові оцінки подій і особистостей, а держава – не нав'язувати “згори” готові оцінки, лише допомагати суспільству в цій нелегкій справі» [16, с. 75]. В цьому випадку народ сам би формулював своє ставлення до подій минулого через призму рекламної продукції, книжок, телебачення, фільмів і т.д. Але така картина також не є вигідною для сучасного суспільства, враховуючи факт мало розвинутого українського виробництва продуктів, що підтримують культурний та духовний розвиток населення. Але, на жаль, на сьогодні інформаційна мережа залишає прояви російської продукції. Ситуація почала змінюватись лише за останні роки, але й нині подібна тактика не змогла б задовольнити чинні потреби українського суспільства в трактуванні минулого та формування свого ідентифікаційного коду. Саме тому, покладати всю відповідальність на народ не можна, а потрібно підтримувати його з боку політики та науки, аби окреслити вірний вектор руху до гідного майбутнього. Потрібно вводити освітні програми для населення, аби ті могли отримувати вірну та підтверджену інформацію та розповідати не лише про темні сторони історії країни, але й про досягнення, видатних постатей та гордість нації. Враховуючи позитивні та негативні сторони такої альтернативи, в будь-якому випадку, вона буде найкраще функціонувати із декомунізацією, аби досягти гідного результату.

II.2. Процесуальність топонімічної політики Києва

Окресливши загальну картину функціонування політики пам'яті та впровадження програми декомунізації в Україні, можна зосередити увагу на її столиці Києві, та на його прикладі розглянути ці явища більш детально. Особливий інтерес Київ викликає не лише через статус столиці, де знаходиться правляча верхівка та встановлює спільні закони для всієї країни. Цікавий він саме своєю феноменальністю та унікальністю. Протягом історії всі ключові події країни точились навколо Києва, який вбирав у себе елементи культурних, соціальних, історичних та політичних явищ, та під їх впливом формував той самий неповторний образ, який зберігається й до нашого часу. У процесі урбанізації, місто постійно зазнає розширення та збільшення притоку населення, тому, через значне змішання представників усієї країни в одному місці перешкоджає виявленню дійсного образу, який формувався місцевими жителями протягом віків. Хоча, враховуючи факт наявності представників різних культур у Києві в різних часових проміжках, можна використати це явище як лакмусовий папір стосовно положення стану в країні в цілому. Звісно, що кожен регіон і місто самі по собі є унікальними, але часточку кожного із них можна знайти в столиці та оцінити її дійсну вагомість у певному часі та просторі.

Тож, розглянемо детально становище пам'яті в Києві, в додатку звертаючись до його феноменологічних аспектів. Перше на чому хотілося б наголосити – це явища, що зберігають у собі спільну культурну пам'ять, та загалом, місця пам'яті. Для завершення теми декомунізації, варто провести порівняльний аналіз становища Києва на прикладі перейменування вулиць та залишок вшанування пам'яті сумнівним героям. Ця практика найкращим чином може проілюструвати пропрацювання пам'яті народом та виділити характер її динаміки в суспільстві. В наш час, інструментом збереження культурної пам'яті залишається найменування місцевостей на честь

відповідної особи чи події, але не завжди цей процес видається оптимальним та чинним за своєї технологією.

Розкриваючи контекст найменування міських місцевостей та, зокрема вулиць, в першу чергу потрібно наголосити на їх основних соціальних функціях. Їх виділяють чотири: орієнтаційна (розрізнення певного об'єкту серед інших), символічна (прив'язка назви до значного символу, події, особи), репрезентаційна (взаємовідповідність назви та названого об'єкту) та естетико-комунікативна (милозвучність назви та позитивність асоціацій) [49]. Так само важливу роль відіграють чинники топонімічного процесу та типи топонімічної політики, прояви яких будуть далі розглянуті на конкретних прикладах. Варто звернутися до історичного дискурсу стосовно топонімічної політики в Києві та простежити загальні тенденції назвонадання та їх зв'язку зі становищем історичної пам'яті. Ще з XVIII ст., коли було розроблено перший план міста Києва, стояло гостре питання стосовно назв вулиць. Враховуючи політичні обставини того часу, не дивно, що назви місцевостей переважно були дані на честь царів та політичних діячів. М. Рибаків згадує такий уривок з листів Київського міського губернатора М. Милорадовича про планування міста: «Головна вулиця й головна площа названі Олександрівською, всі інші вулиці я знайшов пристойним найменувати відомими іменами в давній історії, оскільки вона робить Київ достопам'ятним» [50, с. 42-43]. Враховуючи подібну тенденцію до створення назв у місті, також потрібно згадати про факт того, що більшість місцевостей отримували своє найменування саме від місцевих жителів, а держава, в свою чергу, лише фіксувала їх у документації. В цьому випадку помітно не так залучення політики пам'яті, як саме феноменологічних аспектів, де народ вирішує питання самотності міського простору, зокрема, надаючи народні назви, що передають внутрішній символізм. Але подібна форма вирішення топонімічних питань не була досконалою та мала хаотичний характер. Багато провулків та вуличок залишалися безіменними, а в деяких випадках, навіть, повторювались декілька разів. Тож, становище

змінювалося відповідно до політичних ідеологій, які в подальшому знайшли своє відображення й в топонімах міста. Масштабним зрушенням у топонімічній політиці став Протокол засідання Київського губернського Статистичного комітету, що відбувся 1869 року. Він передбачав внесення значних корективів у міському середовищі та врегулювання вільного становища. Таким чином, було надано назви вулицям, які до цього їх не мали, поділено довгі вулиці, замінено непридатні назви на інші, вирішено давати назви на честь історичних осіб та подій, а також не захоплюватися та перейменовувати якомога менше вулиць та площ [50, с. 198-199]. До речі, більшість назв, які були опрацьовані в рамках засідання, зберігаються й досі у чинному вигляді в сучасному Києві. Наступний етап топонімічної політики пов'язаний із початком ХХ ст., усуненням назв на честь царів, на заміну яким прийшли імена українських діячів, а згодом – символи більшовицької ідеології. Назви все частіше надавалися на честь «червоних командирів» і таке становище зберігалось до 1936 року, коли почалися масові репресії, що внесли корективи у взаємозаміні одних імен, що вже були не впливовими на інші. Ще одна потужна хвиля перейменувань відбулася із захопленням Києва німцями в 1941 році, які встановлювали нові назви, відповідно до своєї ідеології. Свої чинні назви Києву вдалося відновити лише після звільнення від окупації, більше того, все частіше звучали пропозиції до найменування вулиць на український лад, що були б більш співзвучні до української мови. Хоча, навіть це нововведення не змогло подолати радянську тенденцію встановлення пропагандистських назв. Тільки після «перестройки» М. Горбачова із суспільного середовища почали прибиратися імена поплічників Й. Сталіна. І врешті, найбільше зрушення топонімічної політики Києва відбулося після отримання Україною незалежності. Воно виражалося частковим перейменування вулиць, площ, місцевостей, які носили імена комуністичних вождів, замість яких були встановлені назви на честь українських діячів. Проте, цей процес був дуже повільним та неспішним, адже основну увагу отримали лише центральні вулиці, в той час, коли на всі

інші просто закривали очі. Така неорганізованість також виражалась у неспішному прагненні до заміни вказівних табличок зі старих на нові з актуальними назвами. Як писав І. Гирич: «Унаслідок цього людина не знає, на якій вона вулиці мешкає – Антоновича чи Горького, Січових стрільців чи Артема (який з тими стрільцями воював), на Великій Васильківській чи Червоноармійській, Мазепи чи Січневого повстання» [13, с. 122-138]. Найбільше зрушення цього процесу можна споглядати на прикладі нещодавніх подій 2015 року, що пов'язані із програмою декомунізації. Окрім переопрацювання власної історії, наслідки помітні й у суспільному просторі, що очистився від неактуальних символів тоталітарних ідеологій, а також характерних назв від найменших провулків до цілих міст.

Після короткого огляду історичних тенденцій до перейменування міських топонімів, можна зробити висновок, що кожна влада, що приходить до міста змінює образ міста, відповідно до власних уявлень та ідей. Саме тому, найменування топонімів на честь тих чи інших осіб є сумнівною практикою, адже з ходом історії може змінюватись їх статус та ставлення до них серед народу. Тож, закарбування історії через найменування вулиць персоналіями завжди буде викликати розбіжності в поглядах та народному сприйнятті. Особливо це простежується в Києві, де назви вулиць в знак пам'яті надаються особам, яких половина населення вважає героями, а інша – притримується неоднозначного ставлення до їх діянь.

Стосовно населення Києва, то, враховуючи великий притік приїзжих з інших міст та сіл, то для них, можливо, не відіграє великої ролі зміна назв міста. Проте, місцеві жителі, що живуть у Києві не одне покоління, знають його старі назви, до яких вони звикли та досі використовують у своєму вжитку. Для них історичні назви, які трималися протягом досить довгого часу в Києві є більш звичними та зрозумілими, аніж новостворені. І тут, знову ж таки, можна простежити феномен Києва в особливій самотній культурі колективу корінних мешканців, які зберігають цю пам'ять та досі підтримують такий образ рідного міста.

Підсумовуючи частину про топонімічну політику в Києві, видається можливим переконатися у вагомості як політики пам'яті, так і феноменологічних явищ у врегулюванні назв міського середовища. Для сучасного міста потрібно ретельно опрацьовувати власну історію та обирати героїв, на честь яких будуть надані назви топосів. Варто виокремити те, про що потрібно пам'ятати, а що краще залишити в підручниках історії. Але, не дивлячись на цю ситуацію, важко сказати, яку саме роль у пам'яті відіграють найменування. Багато хто не приділяє уваги етимології назви і приймає її як дане. Тож, в такому випадку все частіше зустрічається використання абстрактних назв, які жодним чином не пов'язані з історією, проте мають естетичний характер і не викликають суперечностей у народі.

Таким чином, можна виявити, що міське середовище наскрізь пронизано пам'яттю, яку воно зберігає в своїх топосах протягом століть. При цьому важливо звертати увагу не лише на самі події, місця чи персоналії, а розглядати їх сучасну репрезентацію. Виявляючи масштабний пласт символів міста, крок за кроком, розкривається образне зображення національної ідентичності та самовизначення його мешканців. Столиця як певний феномен вже може виступати в якості символу країни, якщо її образ утворений належним чином, згідно зі спільним культурно-історичним чинником свідомості народу. Центральне місто може відображати загальні тенденції всієї країни та транслювати автентичні символи. Проте, цікаво поглянути на Київ не як на столицю України, що узагальнює національну пам'ять в собі, а як на окрему одиницю зі своїми локальними явищами та особливостями. Тож, на прикладах київських місць, подій, традицій та особистостей буде простежено пріоритети колективної пам'яті його жителів та загальні прояви феноменології міста.

II.3. Софійська площа як локус пам'яті Києва.

Особливо важливою частиною дослідження є місця пам'яті, тому варто перейти до їх детального огляду в місті Києві. Спершу, потрібно вказати на те, що будуть розглянуті саме локальні місця, які так чи інакше пов'язані з історичною пам'яттю, а також буде виявлено яку роль вони грають, безпосередньо, для місцевого населення. Варто наголосити на тому, що для кожного покоління виражається свій символічний образ місця пам'яті, який відіграє значиму роль для містян. Проте, якщо розглядати більш глобальні явища, можна виявити одне потужне місце пам'яті, яке зберігає цей статус протягом більшої частини історії. Мова буде йти саме про Софійську площу.

Це місце беззаперечно можна віднести до місць пам'яті Києва, адже воно є одним із найстародавніших символів міста, що зберігає в собі пам'ять багатьох століть. Саме тут зберігається історія та культура столиці, що дає змогу постежити її розвиток протягом свого існування. На цьому місці відбувались всі основні події в житті міста, як культурні, так і політичні та історичні. Воно зазнало як багато тяжких і трагічних моментів, так і тріумфальних та святкових.

Перед початком зосередження на Софійській площі, варто коротко окреслити основні історичні події стосовно Софії Київської (*Рис. 1*). Вона є центральним та найбільш символічним місцем у Києві. Наразі зберігає статус національного заповідника та знаходиться в списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, за сприянням якого було внесено дату 1000-ліття заснування собору до Календарних пам'ятних дат. За законом від 11 червня 2010 року, підписаного президентом «Про святкування 1000-річчя заснування Софійського собору» можна визначити значиму роль собору в культурному, політичному та духовному розвитку Києва [40, с. 6]. Проте, тема вирішення єдиної дати заснування Софії Київської залишається суперечливою донині. Існують варіанти датування створення Софійського собору за часів Ярослава

Мудрого, якому й приписується закладення собору та міста навколо нього. Але при цьому, багато фресок всередині, датовані різними роками від 1018 р. до 1936р за уточнюючих написів-графіті. Враховуючи таку значну розбіжність, варто відмітити, що на 1017 рік, в соборі вже існувала Київська митрополія, що наводить на думку про те, що його засновником міг бути Володимир Великий. Роль Ярослава так само залишається вагомою в завершенні будівництва та покращення стану Софії. Історію собору не можна назвати мирною, адже дуже часто він ставав центром для нападів, розграбування та руйнування. Таким чином, напади хана Батия в 1240 р. завдали значної шкоди Києву, який, в наслідку, перетворився майже на руїни, але Софійський собор витримав цей удар, хоча й зазнав розграбування та спустошення. Важливо відмітити, що за таких обставин, Софія зберігала митрополію та статус духовного центра Русі. Через певний час собор був відновлений. У часи перебування України під владою Великого князівства Литовського, за наказом князя Вітовта, в 1416 р. було постановлено «сидіти Київським митрополитам на своєму столі в Св. Софії» [39, с. 7]. З чого можна зробити висновок, що навіть, за умов зниження впливовості та політичного значення Києва, його духовна основа була збережена. Але, цей час не був спокійним для держави, адже вона постійна підвергалась нападам зі сторони татар, які так само завдавали шкоду містам, але Софія залишалася на своєму місці, хоча й зі значними пошкодженнями. Визначною подією в історії Софійського собору стала Берестейська унія 1596 року, що передбачала передачу собору уніатам. І лише після відродження П. Могилою собору в 1633 р., було повернено православ'я, а також проведено значну роботу над його реставрацією. Не менш вагомий внесок здійснив і гетьман І. Мазепа, зокрема, можна виділити створені характерні ознаки собору в бароковому стилі, які зберігаються до наших часів. Хвиля реставрацій продовжувалась і в XVIII ст. та XIX ст. За цей час з'явилися нові споруди на території, серед яких дім митрополита та братський корпус. Особливо значимою стала перша спроба наукового опису Софійського собору, що належить авторству Є.

Болховітінову. Становище собору лише покращувалось з часом, особливо у XIX ст., коли під керівництвом А. Прахова було знайдено нові образи та розчищено старі фрески. Як і для всієї країни, так і для собору тяжкі часи настали з 1917 року. Софійський собор пережив неодноразові пограбування майна більшовиками, яке потім продавалось за кордон чи передавалось в інші музеї. За період владарювання більшовиків, собор втратив релігійний статус та перетворився на музей. Був випадок, коли світ міг взагалі втратити цей архітектурний шедевр назавжди, коли комуністами планувалася масштабна перебудова на території Софійської та Михайлівської площ, що передбачала знесення соборів. На щастя втручання європейських авторитетів не дозволило здійснити цей план, і культова споруда залишилася неторкнутою. У 1934 року урядом України було прийнято рішення стосовно створення Софійського заповідника. Подальша його доля зазнавала покращення становища, чисельних реставраційних робіт та повернення дорогоцінних колекцій. В наш час заповідник є одним із центральним місць у столиці, чим привертає увагу її жителів та гостей міста. Також, сьогодні він славиться науковим центром, який опікується розвитком реставраційних робіт, охороною пам'яток та їх поглибленого дослідження [39, с. 21].

Окремо варто наголосити на найбільш цікавій особливості Софії Київської, що полягає в її «силі оберегу». По-перше, це стосується мозаїки Оранти, яка оберігає народ від бід, а по-друге, це стіни, що оточують весь комплекс. Міцна кам'яна огорожа символізує міцність самої столиці, адже, як кажуть у народі: «поки не буде зруйнована «Незламна стіна», буде стояти і Київ». Так само вирують спогади про те, що «коли Святу Софію брали силою, погано ставало всім, але в першу чергу страждав сам шедевр архітектури та неперевершений пам'ятник нашої славної історії» [4, с. 31]. Через таку віру простежується особливе ставлення корінних киян до знакового місця, та надання йому особливої ролі серед містян.

В наш час Софійська площа (*Рис. 2*) є одним із найгарніших місць Києва, де територія виглядає дуже вишукано та охайно, в центрі

розташований пам'ятник Богдану Хмельницькому, а псують цей вид хіба що скляні забудови. З давніх часів Софійський собор та площа біля нього займали центральне місце в духовному, культурному та політичному житті міста. На цьому місці проводилися всі визначні події як політичного, так і релігійного характеру, а також збиралися віче. Площа завжди була серцем міста, де збиралися міщани, зокрема на ярмарки, які часто тут проводилися. Серед визначних подій з історії цієї локації, варто відмітити повернення в 1648 році Б. Хмельницького з його військом після перемоги над поляками. Жителі та духовенство із самим митрополитом радісно зустрічали та вітали переможців під стінами Софії. У зв'язку з цим, у 1888 році встановлено пам'ятник Б. Хмельницькому на коні як потужного символу пам'яті місця. Із цим пам'ятником пов'язано багато повір'їв, особливо стосовно проблем із його встановленням та обранням напрямку. Враховуючи той факт, що 1850-х велику територію Софійської площі було розділено на дві частини, друга з яких стала Михайлівською площею, відповідно до розташованого там Михайлівського собору (Рис. 3; 4). Тож, напрямок пам'ятнику не міг бути повернений задньою частиною до жодного із соборів. Задумувалось, що гетьман буде вказувати булавою на Польщу, а хвостом коня до Москви, але, по факту, він вказує булавою в сторону Швеції. Цікаво також те, що сприяли встановлення пам'ятнику саме жителі міста, які силоміць збирали на нього кошти. Але, навіть цього було не достатньо, тому витвір довгий час очікував свого встановлення, поки не знайшлися матеріали для спорудження постаменту, які залишилися від інших будівництв, зокрема від фунікулера, й тільки тоді постамент гетьмана був урочисто відкритий на Софійській площі. До речі, деякий час, площа носила назву на честь великого українського політичного діяча – «Площа Богдана Хмельницького». До цього було ще одне перейменування цієї місцевості, яке було пов'язане з перемогою радянської армії під Перекопом у 1920 році, тому зафіксували назву як «Площа Червоних героїв Перекопу». Між тим, це місце вважалося парадним, де «проголошувались універсали Центральною Радою, організовувались

молебні гетьманом приурочені до скинення Центральної Ради, Директорія – парад на честь перемоги над гетьманом, більшовики відсвяткували 1 травня 1919 року, білогвардійці влаштовували парад з приводу вигнання більшовиків...» [33, с. 17] (*Рис. 5; 6*). Таким чином, площа почала асоціюватись з військовими досягненнями та успіхами представниками різної влади в Києві. Але хвиля перейменувань тривала не довго і в 1993 році, назва «Софійська площа» міцно закарбувалась у міському середовищі й не змінювалась. Ще однією визначною подією, що відбулася на Софійській площі, потрібно виділити Акт злуки УНР та ЗУНР, що передбачав об'єднання центральної частини країни із західною. 22 січня 1919 року вся площа була прикрашена прапорами, а на вході встановлена арка, на якій зображувались герби України та Галіції. В цей день утворився живий ланцюг із людей, що мав символізувати єдність держави. В наш час, за указом президента України 22 січня відмічається державне свято – День соборності України.

Підсумовуючи історичне значення топосу, можна впевнено стверджувати його приналежність до числа головних місць пам'яті Києва. Софійська площа не лише зберігає в собі багатовікову пам'ять про місто й нашу державу загалом, а й об'єднує місцевих жителів у своїх межах. В наш час, ця локація є центральним місцем у Києві й транслює характерний та неперевершений образ всього міста. Не дарма за останні 7 років все культурне життя столиці було перенесено із Майдану Незалежності саме на Софійську площу, як символ серця Києва. Таке рішення можна безперечно назвати позитивним, адже на місці Майдану, який раніше носив назву Козине болото, не відбувалося нічого доброго. Ця територія завжди була охоплена постійними народними хвилюваннями та революційними подіями. Більше того, вона завжди перебуває в стані перебудови й з кожною новою зміною робиться тільки гіршою на вигляд. Тут завжди проводилися радянські паради, за своїх часів, тож стає важко виявити відгомони української духовності та, загалом, київської культури на цьому місці. Враховуючи

вищенаведені факти, можна зробити висновок, що це місце за всю свою історію не бачило позитивних подій та відповідного емоційного підтексту, аби носити назву центрального київського топосу. Воно не відображає духу міста, а більше того, тут рідко можна зустріти корінних киян, на відміну від Софійської площі. Центр міста постійно охоплений приїжджими та туристами, тому місцеві жителі не часто прогулюються цими вулицями.

Таким чином, станом на 2021 рік, Софійська площа займає центральне місце в Києві, де простежується культурне, духовне, історичне та політичне життя міста. В контексті пам'яті вона має дуже потужну позицію і є справжньою столичною скарбницею, що зберігає історію та, за допомогою місцевих жителів, репрезентує її в наш час належним чином. Тут досі проводяться визначні події як столиці, так і загальнодержавного масштабу, влаштовуються свята, ярмарки, різні культурні заходи, з чого можна зробити висновок, що багатовікова традиція продовжує своє існування.

II.4. Київські практики комеморації.

На цьому етапі потрібно перейти до поглибленого зосередження на темі комеморації та розглянути її основні прояви серед київського простору. Акцент буде зроблений на висвітлення, здебільшого, перформативних практик, які виражаються в проведенні певних дійств або святкувань, адже візуальну та вербальну складову вже було оглянуто до цього. Тож, ця частина дослідження має на меті виявити важливі та значимі дійства в житті міста, що пов'язанні із відтворенням історичної та культурної пам'яті, та їх репрезентаціями через призму сучасних киян.

Перед тим як перейти до спеціалізованого огляду прикладів міських святкувань та інших проявів комеморації, варто окреслити важливі

теоретичні аспекти цього явища. В першу чергу, саме свято є особливим феноменом, який наділений сакральним характером та протистоїть повсякденності. Особливість свята полягає в його відстороненні від буденності та створенні спеціальних умов, які б відтворювали символічні або ритуальні мотиви. Таким чином, проведення свята виступає окремим дійством, що передбачає об'єднання народу в переживанні спільного досвіду. Сполучення людей відбувається за рахунок спільного для них явища, яке вшановується або прославляється у святковий день. В цьому випадку стає залученою культурна пам'ять народу, яку, в сучасному світі можна простежити на окремих місцях пам'яті у культурному просторі міста. Відведення окремої дати для проведення святкової обрядовості спричинено потребою народу в збереженні їх спільної історії та культури. Це можна прирівняти до потужного інструменту сполучення народу за рахунок їх спільного досвіду, що впливає на ідентифікацію кожної особистості разом із суспільством. Об'єднуючий фактор стає приводом для підтримки спільної ідентичності, а також її підтвердженні протягом часу. В наш час існує значне розшарування між характерами свята. Більшість з них обіймають індивідуальний або ж локальний характер, що пов'язано з індивідуальною пам'яттю. Проте, здебільшого державні свята опікуються саме збереженням колективної пам'яті народу, підкреслюючи її значення у відповідних заходах. Тут важливо підкреслити прив'язку саме до міського середовища, де переважають світські та державні свята над релігійними. В наш час відбувається трансформація змістовності свята та, загалом, його концепту. Сучасна людина стає учасником видозміни державних свят, що складають масивний пласт національної ідентичності. В цьому випадку основоположними поняттями стають пам'ять, ідентичність, спадщина. Таким чином, основна ідея полягає в збереженні власного минулого, а більше того, стеженні за ним, аби не загубити серед глобальних процесів сучасного світу [32].

В Україні налічується дуже багато свят, як державних, так і релігійних, світських та інших характерів. Проте, стоїть питання, яке свято можна виділити найбільш характерним для столиці, що мало б зв'язок із колективною пам'яттю та феноменологією міста. Можливо, відповідь буде очевидною, але найкращим варіантом для цього опису виступає День Києва. Саме через нього буде проведений основний мотив виявлення комеморативних практик міста. Логічно буде почати з його історії та загального огляду. Не дивлячись на багатовікову історію міста, свято з'явилося не так давно у 1982 році. Воно було приурочено до умовної ювілейної дати – 1500 років Києву. Хоча дата є спірною, навколо якої досі ведуться палкі суперечки, одна з версій використання саме цього числа пов'язана з інтенсифікацією роботи над благоустроєм Києва, у зв'язку із проведенням футбольного олімпійського турніру. Враховуючи штучний характер свята, воно не втратило своєї популярності після першого року проведення та досі зберігає прихильність серед киян. Офіційні святкування розпочалися з 1984 року й ця традиція зберігається досі. Святкування проводяться в останній тиждень травня й тривають протягом кількох днів. Серед основних заходів можна відмітити проведення спортивних змагань, зокрема, вже відомий «Пробіг під каштанами» (Рис. 7), а також відкриття фрегати, організація різноманітних фестивалів, концертів, виставок, влаштування святкових феєрверків та ще багато іншого. Особливе місце займали народні гуляння на головних вулицях міста. Хрещатиком проходили урочисті ходи, а на Андріївському узвозі почали з'являтися перші виставки вернісажу, які згодом стали регулярними (Рис. 8). Серед найбільш масштабних та знакових подій можна виділити організовані на стадіоні «Чайка» повітряно-спортивні виступи, біля пам'ятнику Б. Хмельницькому збиралися літературні читання, карнавал на Хрещатику, влаштований театралізований мітинг-вистава на Майдані, а також проведення показового футбольного міні-матчу на стадіоні «Динамо» [26]. Таким чином, можна

зробити висновок, що свято володіє міцною силою до об'єднання міського населення та затвердження їх спільної ідентичності.

Враховуючи вищенаведене, потрібно наголосити на тому, що саме свято, хоча і є значною частиною комеморації, виступає в якості допоміжного елементу, який сприяє здійсненню багатьох різноманітних практик у місті, що націлені на висвітлення колективної пам'яті містян, та трансляції індивідуального духу через феноменологію. Основуючись на загальноміському святі, можна виявити багато його похідних, що є відгомонами історії та культури народу, а також проєкціями пам'яті в сучасному місті. В першу чергу, потрібно вказати на позитивні впровадження, які були спровоковані саме святкуванням Дня Києва, а зокрема, започатковані з 80-х років перебудови та реставрації знакових місць столиці. Відновлення зазнали старі церкви на Подолі, Михайлівський Золотоверхий собор, Андріївський узвіз, а також безліч монументів, серед яких і пам'ятник княгині Ольги (*Рис. 9*). Спеціально до Дня Києва було споруджено один із найвідоміших пам'ятників міста засновникам Києва Кію, Щеку, Хориву та Либеді (*Рис. 10*). На сьогодні це місце є знаковим для містян і там проводяться урочисті заходи. Таким чином, з отриманням Україною незалежності, міський ландшафт почав набувати індивідуальних рис, відповідно до своєї історії та культури. Окрім затьмарення простору міста радянською символікою, кияни почали відчувати відновлення київської старовини та неповторної духовності рідного міста. Тому, саме свято зі своїми похідними, добре зображує становище колективної пам'яті містян, а особливо транслює спільну виявлену ідентичність у згуртуванні. Кияни не лише пам'ятають своє минуле та вшановують його у ритуальних практиках, а також самі виробляють унікальну атмосферу. Окреме значення набувають приурочені до Дня Києва мистецькі явища, серед яких виділяються музичні твори, вірші, картини та цілі виставки. Розкриття автентичності міста комеморативними практиками наближається до досягнення й виявлення саме феноменологічних рис.

В цьому контексті, також хотілося б зосередити більше уваги саме на монументах та простежити їх участь у міському житті. Як відомо, досить довгий час у Києві не було жодного пам'ятника. Цей факт можна розглядати з різних причин, одна з яких посиляється на давні часи та прихильність до ідолопоклонства. Проте, з плином історії, все ж таки виникла потреба в спорудженні пам'ятних символів. Тож, першим з них стала у 1808 році колона Магдебурзького права, що зараз розташована на Набережному шосе (*Рис. 11*). Цілі такого знаку були практичними, і присвячувались поверненню Києву в 1802 році Магдебурзького права, яке до цього було скасовано. Ця подія була охоплена пишними святкуваннями в народі. До речі, автором пам'ятника виступив один з найвідоміших архітекторів міста – А. Меленський. В наш час, пам'ятник зазнав добудови, але залишив важливість свого значення для містян, зберігаючи в собі значний досвід з історії Києва.

Подальша доля київських пам'ятників розвивалася досить повільно, адже велося багато суперечок у цьому процесі. Наприклад сповільнення встановлення пам'ятника князю Володимиру (*Рис. 12*) було спричинено негативним ставленням митрополита Філарета до створення монументу борцеві з ідолопоклонством. Релігійного втручання зазнав і, вже загаданий, пам'ятник Б. Хмельницькому (*Рис. 13*), проблема якого полягала в напрямку його розташування. Таким чином, відкриття монументу було затримано аж на 30 років [62]. Але, не дивлячись на це, поповнення міського простору пам'ятниками зазнало стрімкого розвитку з часом. На сьогодні в Києві сотні пам'ятників, меморіальних дощок, а також пам'яток архітектури. Більшість з них дійсно зображує вагомих осіб для міста, та вшановує їх пам'ять, але так само залишилось достатньо бюстів персон, які вже втратили свою актуальність у ході перегляду історичного минулого. До цього списку входять колишні керівники радянських угруповань та особистості із сумнівною діяльністю по відношенню до Києва, або ж, загалом, українців. Саме тому, в процесі програми декомунізації, за останні роки ми мали змогу споглядати масштабну зачистку залишків радянського минулого. Не можна

заперечувати вірність таких заходів, проте, питання викликає спосіб їх утилізації. Як відомо, в 2015 році пройшов, так званий, «Ленінопад», де монументи підпадали під лінчування й це більше походило на прояви вандалізму під час їх руйнування народом. Враховуючи цю ситуацію та її обставини, не можна підтримати подібний спосіб демонстративного вирішення проблеми. Заходи з усунення невідповідних для міського середовища елементів повинен проводитися гуманним та цивілізованим чином. В цьому контексті згадуються події з історії Римської імперії, коли вандали захопили міста й нищили статуї, колони та інші декоративні елементи. Одним із варіантів організованого демонтування монументів із характерними ознаками радянської пропаганди є виключення їх із соціального простору та перевезення до спеціалізованого музейного комплексу, присвяченому зображенню історичних подій міста в минулому. В решті, більшість з пам'ятників мають мистецьку цінність, на які було виділено немаленькі кошти, тож бездумне псування державних символів є неприпустимим у сучасному світі. Загалом, тенденція до знесення пам'ятників замість встановлення нових розпочалась 1917 року і пов'язана зі знесенням пам'ятника П. Столипіну. І знову ж таки, рішення щодо демонтажу було зроблено саме народними масами, а не представниками міської влади. Вибір небажаної персоналії видається достатньо логічним, проте, виникає питання, чому під народну ненависть потрапив лише він, якщо не так далеко розташовувався пам'ятник Олександрові ІІ, який викликає не менше негативних спогадів, але він залишився на своєму місці неторкнутим [62]. З того часу кількість демонтованих пам'яток у Києві лише збільшувалась і значно переважала над встановленням нових.

Оцінюючи сучасну ситуацію зі ставленням до встановлення монументів серйозного характеру, тобто відображення історичних подій чи осіб, вона є достатньо неоднозначною. Можна помітити як в Києві з'являється все більше пам'ятників розважального типу, які не викликають народного незадоволення та розбіжності в ставленні суспільства. В цьому

випадку поглянемо на ситуацію з пам'ятником Леніна на одній із центральних площ міста. Після його епічного знесення, на вільному місці з'являлися тимчасові інсталяції, які, здебільшого, викликали неоднозначне ставлення серед місцевих жителів. Можемо зробити висновок, що руйнувати значно легше ніж створювати щось нове. Або на цьому етапі монументальна політика в Україні просто переходить на новий етап, який передбачає зміну в руслі комеморативних практик.

В додаток, варто також вказати на те, що в Києві є досить багато пам'ятників, які не обрамлені політичним контекстом. Серед них такі як пам'ятник Паніковському на Прорізній вулиці, пам'ятник «За двома зайцями: Проня Прокопівна та Голохвастов» на Десятинній, а також пам'ятники їжачку в тумані чи перському коту Пантелеймону. А особливо цікавим в цьому контексті є проект «Шукай», який зображує історію Києва та його символи в маленьких бронзових скульптурах, розміщених всією територією столиці. Авторка проекту Юлія Бевзенко створила неймовірну колекцію мініатюрних символів міста (*Рис. 14*), за якими містяни та гості столиці зможуть самостійно знайомитися з історією Києва, використовуючи розміщені поряд зі скульптурами QR-коди [11]. Саме такі пам'ятники особливо полюбилися киянам і відіграють повноцінну роль складових образу Києва та його неповторної атмосфери.

Доля київських пам'ятників видається досить неоднозначною та мінливою. Звісно, що вони є елементами збереження пам'яті міста та інструментами нагадування про історію, але також вони є прикрасою, адже більшість з них мають значну мистецьку цінність. В наш час, репрезентація монументів зосередження на позитивних ознаках та народній повазі або вшануванні. Мова вже зовсім не йде про ідолізацію або пропагування ідеології минулого. Вони є важливою частиною міського середовища й гармонійно вписуються в його ландшафт. Варто також наголосити на прихильності містян, що можна простежити у цілеспрямованому відвіданні окремих монументів та відданні їм пошани, наприклад піднесенням квітів у

звичайні чи святкові дні. Ця традиція є популярною в Києві й виступає окремою частиною комеморативних практик. Тому, можна детальніше розглянути її на кількох прикладах. Значна часка поважних осіб, які були вшановані пам'ятниками в Києві часто охоплені квітами, зокрема в дні їх народження. Так наприклад, 15 травня, на Андріївському узвозі можна помітити, що пам'ятник відомому київському письменнику М. Булгакову оточений жовтими квітами. Така традиція була тепло прийнята киянами та гостями міста (*Рис. 15*).

Але, якщо говорити про, безпосередньо, масштабні місця зосередження пам'яті цілої нації, варто виділити об'єкти, пов'язані із періодом Другої світової війни. У зв'язку з подіями останніх років, відбулася переактуалізація сенсів відзначення 9 травня, де вектор уваги змінився від перемоги над нацисткою Німеччиною, до дня вшанування пам'яті загиблих. Культурна програма цього дня змінилась, зокрема, було скасовано проведення військових парадів на Майдані Незалежності. Але серед народу зберігаються їх власні традиції, що націлені на вшануванні пам'яті про ці трагічні події. Незалежно від державних заходів, 9 травня кияни продовжують приходити до Меморіалу Вічної Слави та залишати біля нього квіти. Не так давно, в цей день там можна було побачити справжніх ветеранів, які лише підсилювали пам'ятний мотив цього місця. В додаток до цього, особливого визнання серед киян зазнав і пам'ятник військовим льотчикам. Він також користується особливою популярністю 9 травня і завжди оточений десятками букетів. Постать Л. Бикова стала близькою по духу киянам після його висловлювання про Україну в однойменному фільмі 1974 року «В бій йдуть лише старики» (*Рис. 16*).

В цьому ж районі знаходиться ще одна визначна пам'ятка, яка особливо відбиває мотив висвітлення колективної пам'яті. Це Національний музей «Меморіал жертв Голодомору», який був відкритий відносно не так давно. Інтенсифікація на початку 2000-х проблематики політики пам'яті сприяла виявленню істинного характеру подій минулого, які ретельно

приховувались чи замовчувались раніше. Меморіал встановлений з метою викриття трагічних подій голоду 1932-1933 років та «нагадування про українську ідентичність, яку намагались замінити радянською. Музей виконує роль посередника в процесі передання спогадів та інформації про Голодомор, демонструючи зв'язок поколінь української нації, та зберігає пам'ять про спробу її знищення» [48]. Окрім державного фінансування, вагому роль у створенні та розвитку меморіалу відігравали й звичайні люди, які були не байдужі до вшанування пам'яті загиблих. Окремо від місця пам'яті, в колективній пам'яті зберігаються традиції щодо проведення ходи до Дня пам'яті жертв Голодомору, та запалення в цей день свічок на вікнах.

На жаль, Київ на своєму досвіді зазнав багато трагічних подій, відгомони яких знаходимо сьогодні у компонентах міського простору. Серед них варто виділити, одну з наймасштабніших трагедій, не лише у Києві, але, мабуть, і в Європі. Мова йде про геноцид єврейського народу в Бабиному Яру в роки Другої світової війни. На цьому місці було розстріляно понад 100 тис. людей, де вони й були поховані. Довгий час злочиння замовчувалися та не поширювалися серед народу, але активізація розголошення злочину почалася після 1965 року. Було проведено багато політичних та культурних заходів, щодо вшанування пам'яті померлим, зокрема, розпочалися розбудови меморіалів та пам'ятників, серед яких найвідомішим зараз вважається Меморіал «Бабин Яр», а в 2007 році та території було створено Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», який мав на меті увічнення пам'яті про жертв війни та політичних репресій [46]. Загалом, на самій локації та навколо неї розміщуються 25 пам'ятників. На жаль, навіть враховуючи масштабність такої трагедії, досить довгий час влада не проводила відповідних заходів до вшанування пам'яті, а залишала територію непозначеною, де містяни могли гуляти та відпочивати не зважаючи на сакральний характер топосу. Лише зараз можна говорити про ретельно пророблену працю до створення належного оформлення такого значущого місця пам'яті та популяризації його історичності. Територія заповідника

сьогодні успішно реконструювана та охайно обладнана. Тут часто проходять пам'ятні заходи. Зокрема, 29 вересня відзначається День пам'яті трагедії Бабиного Яру, який супроводжується мітингами, піднесенням квітів, встановленнями нових знаків пам'яті та презентаціями інсталяцій. Стосовно останнього, можна згадати відкриття у 2020 році аудіовізуальної інсталяції до 79-х роковин трагедії (Рис. 17). Задум полягав у висвітленні трагедії Бабиного Яру через образ Дерева Життя, яке легко можна знищити кулями так само як і люди вмирали від пострілів [55]. Ідея інсталяції підтримувалась звуковим оформленням, що демонструвало перелічення імен загиблих різними голосами, які створюють відчуття хору. Не дивлячись на благородний мотив авторів, серед містян інсталяція викликала неоднозначне ставлення. Враховуючи лячний вигляд фігур та тривожну атмосферу, багатьом людям це заважало перейнятися скорботою до трагедії. Щобільше, образ цих фігур нагадував більшості героїв відомого твору про чарівників, що одразу спровокувало формування негативних асоціацій та народних жартів.

Таким чином, основуючись на вищеназваних комеморативних проявах міського середовища, можна звертатися до пам'яті, що пов'язана, хоча і не з такими давніми, але достатньо старими подіями. Їх вагомість залишається беззаперечною, тому потреба в їх збереженні та охороні зберігає свою актуальність до нашого часу. Але, за останні роки, столиця також зазнала немало важливих подій, які могли б впливати на майбутнє українського народу. Одним з прикладів можна виділити Майдан 2014 року, який здобув значного розголосу серед українців. На дійсний момент не можна оцінити його значення в загальній історії України, проте, саме місце можна вважати пам'ятним та розглядати окремо проведені там практики комеморації. В контексті цих подій, є змога простежити нову культуру пам'яті в сучасних українців, та виявити її особливості в нових формах.

Вже кілька років українці вшановують пам'ять Небесної сотні, згадуючи ті дні, коли було вбито велику кількість людей на Майдані. Ця

подія змусила об'єднатися народ в єдину силу та відстоювати свої права. Часто зустрічаються визначення цього явища як боротьба за «нову Україну», яка б назавжди позбулася залишків радянського порядку та будувала нову, власну історію. На цьому етапі важливо зосередитись на наслідках цих подій та визначити розвиток комеморативних практик, пов'язаних із Революцією Гідності. Тому, хронологічний опис всіх етапів, в цьому випадку є не обов'язковим, адже сучасникам ці події є добре знайомими. Перше на чому потрібно наголосити – це безперечне поєднання політики пам'яті разом із феноменологією міста, що є влучним потраплянням у тему дослідження. Дійства, що відбувалися на Майдані стали приводом до переосмислення власної ідентифікації народу та перенаправлення акцентів пам'яті на суто українські прояви, які б витісняли радянські установки. До цього рішення прийшов сам народ, хоча і не без певної долі маніпулювання колективною свідомістю владою, проте важливим є факт такого сполучення заради спільної ідеї. Також, саме за народною ініціативою почали формуватися комеморативні практики пов'язані із вшанування пам'яті героїв Небесної сотні. Тож, жителі міста взяли на себе відповідальність за створення меморіалів, пам'ятних знаків та символів пам'яті, які б зайняли належне місце в міському ландшафті. Переважна частина з них знаходиться поза зоною столиці, зокрема на рідних землях загиблих. Але й Київ відзначився певними змінами в кількості пам'ятних місць та традицій їх вшанування. Спільною для пам'яток особливістю стала відмові від дотримання радянських канонів щодо звеличення та показовості пам'ятників. Тому нова традиція зосередилась на зображенні героїв в якості символів «нової України». Домінантне місце зайняла індивідуальність, а не спільна безликість. Прояв цього можна спостерігати на прикладі своєрідного іконостаса, розташованого на стінах Михайлівського монастирю в Києві. Тобто, базуючись на демократичних принципах, було висвітлено вагомість кожної людини замість встановлення спільного абстрактного елемента, який би не передавав повного символічного значення [23].

На цьому прикладі яскраво простежується прояв феноменології міста в народній ініціативі до створення індивідуального характеру столиці, наповненої новими традиціями та новими героями. Окрім таких загальнонародних нововведень, помічаємо й звичні для містян ритуали, наприклад такі, як піднесення квітів до пам'ятних місць. Більше того, вони поширюються не лише на народні маси, але й на представників влади, а зокрема, й президент приєднується до практик вшанування пам'яті разом зі своїми співвітчизниками. Серед всього переліченого є й багато сумнівних моментів, які певним чином виходять за рамки міської культури та нормалізованого державного порядку, але не варто приділяти їм окремої уваги в цьому дослідженні. Дещо проблематичним є умовне перенавантаження міського простору елементами траурного характеру. Таке перетворення центральних вулиць міста на велике місце скорботи вносить значні корективи в атмосферу та унікальну духовність Києва.

Узагальнюючи частину про комеморативні практики в Києві потрібно відмітити яскравий прояв сполучення політики пам'яті із феноменологією міста. Кияни не лише поважно ставляться до свого історичного минулого, культури та героїв, але й беруть активну участь у розвитку умов для закарбування пам'яті в рідному місті, аби вона могла зберігатися ще протягом багатьох століть. Звісно, що вище було наведено далеко не всі знамениті свята, пам'ятники чи практики вшанування пам'яті в столиці. Але саме ті, що були обрані та розкриті в дослідження найкращим чином відповідають індивідуальності Києва та розкривають неповторний дух та характер як його самого, так і його мешканців. Звісно, що на правах столиці, Київ охоплює багато загальнонаціональних здобутків, які особливо потребують вшанування та актуалізації пам'яті про них в контексті окреслення особистої ідентичності народу. Але мета полягала у висвітленні саме унікальності Києва, та простеженні як на його просторі відбуватиметься репрезентація меморіальних чинників у суспільстві. Всі ці явища транслують нерозривність містян зі своєю Батьківщиною. Тому, потрібно підтримувати

такий автентичний образ міста, не втрачати його істинного характеру, що виробився за століття й зберігати свою історію належним чином.

II.5. «Геній місця» в уособленні В. Лобановського.

Врешті, у заключній частині дослідження варто перейти до такого особливого явища як «геній місця». На прикладі значимої для Києва особи, потрібно простежити зроблений нею внесок в історію та культурне життя, а також виявити які наслідки по собі було залишено. Особливо важливим моментом є виявлення форм збереження пам'яті про персону, які б підтверджували її вагомість для народу.

Безумовно, Київ став колискою для багатьох відомих людей, які за своє життя прославилися не лише на Батьківщині, але й далеко за її кордонами. Можна, навіть, простежити певну тенденцію, що сформувалась за минулі століття, що виражалась у переїзді з рідного міста геніїв, у пошуках більших можливостей до розвитку в інших країнах. Але, не зважаючи на цей факт, викликаний вимушеними обставинами, більшість з них завжди пам'ятали про Київ та бажали скоріше повернутися до нього. У столиці народжувались талановиті генії, які знаходили своє призначення в різних сферах діяльності від мистецтва до науки та спорту. Наші співвітчизники ставали відомими у всьому світі, а також ставали надбанням та гордістю українського народу. Але, навіть за таких умов, проблематичним стає питання обрання єдиного «генія місця» для Києва. Якщо звужувати критерії обрання, то будемо обмежуватись часовим проміжком від початку минулого століття до сьогодення, переважно звертати увагу саме на київське походження та особливо – яскравий приклад вшанування пам'яті героя та його вплив на народний дух.

Після довгого аналізу можливих персоналій київського простору, було зроблено, може і не такий очевидний, проте вдалий вибір на користь Валерія Лобановського. Він був одним із найвідоміших українських футболістів та тренерів в історії футболу. Для створення повного образу, звернемося до короткого окреслення основних біографічних фактів. Народився 1939 року в Києві на Деміївці. Виріс в сім'ї з дворянським походженням за батьком, але й інші члени родини були достатньо поважними та відомими в суспільстві. Навчався в школі № 39 потім в Київському політехнічному інституті, який він не закінчив, а повну вищу освіту отримав в Одеському політехнічному інституті. Також займався у футбольній школі №1. Старанне навчання привело В. Лобановського до команди «Динамо» в 1955 році, де вже за перші роки свого перебування там, він здобув звання найкращого бомбардира клубу. Особливе визнання отримав після 1961 року, коли забивши 10 голів на чемпіонаті, привів свою команду до звання першої немосковської команди-чемпіона. Враховуючи статус його сім'ї та належну освіту, він складав образ нетипового інтелектуального футболіста. Під його керівництвом київське «Динамо» 8 разів ставало чемпіоном СРСР та 6 разів власником Кубку СРСР. Двічі клуб вигравав європейський Кубок Кубків, а також європейський Суперкубок [37]. В ролі тренера збірної України В. Лобановський працював з 2000 року до 2002, аж до своєї смерті. Помер він 13 травня, саме на день народження київського «Динамо» і був похований на Байковому кладовищі.

Існує певна міфологізація образу В. Лобановського, яка виражається в його унікальних рисах, що виділяють чоловіка з поміж інших та включають його до ряду найвидатніших людей у своїй сфері. Перше, що можна виділити – це належність футболіста до числа кращих гравців свого часу. Він поступався кількістю забитих голів лише одиницям, але завжди вражав своєю майстерністю та манерою до «гарних» голів. Також його унікальною рисою була особлива тактика гри, що базувалась на власній інтуїції, а не загальноприйнятих повчань тренера. Через це у спортсмена часто виникали суперечки із наставниками. Своім прагненням до нетипового стилю гри та

конфлікту із тренером, йому довелося достроково покинути рідний клуб та переходити до інших. На шляху В. Лобановського з'являлося багато труднощів, проте він витримував всі випробування та продовжував йти вперед. Таким чином, повернення до рідного «Динамо» сприяло відновленню його колишнього визнання та стало другим диханням до підкорення нових висот. За своє життя він відвідував багато країн, де продовжував займатися тренерською діяльністю. Але завжди повертався до Києва та відкривав йому шлях до нових перемог [12, с. 231-233].

На цьому етапі, враховуючи контекст дослідження можуть виникати питання стосовно обрання саме цієї особистості на роль «генія місця», адже перші асоціації, що виникають з Києвом, не завжди стосуються його спортивного характеру. Але це легко пояснити. Звісно, що за всю історію України в Києві було багато видатних осіб, які так чи інакше привносили частку свого надбання до історії та культури. Проте за які саме заслуги варто нарікати людину таким званням? За вклад у розбудову інфраструктури міста, чи може реконструкцію пам'яток, написання віршів про Київ, чи підняття рівня науки? Безумовно, всі ці фактори важливі як для статусу країни, так і для столиці. Але базуючись на загальній темі, потрібно обрати те, що б поєднувало в собі елементи пам'яті та феноменології. Саме тому образ В. Лобановського чи не найкращим чином підходить під відповідні умови. Ця людина за своє життя досягла неймовірного визнання та любові серед народу, за що був ушанований закарбуванням пам'яті про себе в багатьох елементах міського середовища. Пам'ятник, меморіальні дошки, назви вулиць, організації на його честь, музей, фільми – це все невелика частка всього пласту пам'ятних знаків про видатну київську постать.

Варто пояснити сутність його феномену. В часи до розпаду СРСР були особливо популярні спортивні ігри та змагання, а серед них виділявся саме футбол. Цим видом спорту захоплювалися майже всі від старого до малого. Юнаки, спостерігаючи за спортивними героями, прагнули досягати такого ж успіху як вони. Тому, багато молоді захоплювалися футболістами, сприймали

їх в якості рольової моделі, ставали для них еталоном успішної людини. Шалений дух спортивних змагань зберігається ще з часів перших Олімпійських ігор, де неймовірні видовища змушували народ збиратися разом та зливатися в єдиному відчутті ейфорії. Описуючи явище масового захоплення спортивними іграми М. Маклюген пише: «Таким чином стає зрозумілим широкий відгук, що мають ігри нашого часу – такі популярні види спорту як бейсбол, футбол, хокей, - які також є зовнішніми моделями внутрішнього психологічного життя. Але як моделі, вони є колективними, а не приватними драматизаціями внутрішнього життя» [64, с. 258]. Спортивні команди та їх окремі гравці стають героями для своїх співвітчизників та викликають потужне відчуття гордості в разі перемог. Звісно, що таке захоплення буде зберігатися протягом віків та об'єднувати народ разом, проте, якщо в минулому столітті це було наче справжнім культом, то в наш час, роль зіграло втручання мас-медіа, популярної культури та реклами, серед яких, особливості гри приховуються за прагненням до популярності та збільшенням власного гонорару. Можна сказати, що втрачається неповторний та справжній дух співпереживання гравцям, які поступаються своїм попередників в якості та красі гри. Виходячи з цих причин, потрібно зберігати пам'ять про тріумфальні для київського клубу часи, який займав всі призові місця в Європі завдяки В. Лобановському як гравцеві, та як тренерові. Серед народу досі панують думки стосовно того, що кращого тренера за нього важко відшукати. Зі слів очевидців, така подія як футбольний матч «Динамо» проти «Спартака» могла змусити людей відриватися від повсякденних справ та спостерігати за напруженою грою. Такі практики чи не найбільшим чином сприяли згуртування народу в спільному інтересі, навіть більше, ніж політичні або культурні заходи. Саме В. Лобановський створив не лише авторитет київської команди у світі, але й зміг об'єднати киян у позитивному руслі. Це можна прирівняти до атмосфери абсолютної єдності. Залишене ним величезне надбання футбольної культури знайшло свої прояви й у формах патріотизму та гордості за рідне місто. Показовим

випадком цього опису стали нещодавні події в 2014 році, коли на Майдані утворилося два ворожих угруповання, серед яких були фанати київського клубу «Динамо» й так звані «тітушки», які виступали на боці Антимайдану. Перша група, яка успадкувала повчання великого тренера про патріотизм та захист свого рідного міста, вийшла проти другої групи відстоювати свої права на Київ та позбавити його від недоброзичливих загарбників. Таким чином, представники «Ультрасу», не зважаючи на їх спірний авторитет у київських колах, зіграли важливу роль у ті дні. Звісно що такий метод є дещо викривленою моделлю патріотизму, але головною є думка, що ідеї В. Лобановського та його повчання, навіть за 30 років не втратили своєї актуальності й впливають на сучасне суспільство.

Не варто навіть сперечатися стосовно величчя цієї особистості, адже він заслуговує на народну повагу та любов. Саме тому, на просторі Києва, та поза його кордонів залишилося так багато пам'ятних знаків, створених на честь В. Лобановського для віддання пошани та збереженні пам'яті про нього. 15 травня 2002 року йому було надано звання Героя України посмертно. В першу чергу потрібно назвати один з найбільших символів пам'яті про спортивного генія, а саме його пам'ятник. Він знаходиться в Києві на вулиці Грушевського з 2003 року. Спершу він розміщувався на території стадіону «Динамо» (Рис. 18), а 2013 року він був перенесений до входу на територію, де залишається по сьогодні. Авторами монумента виступили скульптор В. Філатов та архітектор В. Клименко. Зовнішній вигляд пам'ятнику зображує В. Лобановського, що сидить на лавці та наче спостерігає за грою. Постамент виконаний у формі футбольного м'яча з підписом героя. На жаль, під час Євромайдану монумент був значно пошкоджений та забруднений гаром від спалених шин. Але з часом його було реставровано та відмито. Не відходячи далеко від цієї локації варто також згадати, що сам стадіон «Динамо» був названий іменем В. Лобановського. Його іменем названі вулиці в Запоріжжі, Дніпрі, Ізмаїлі, а також проспект Лобановського в Києві. Школа де навчався футболіст,

відзначена меморіальною дошкою, і має його ім'я. В додаток до цього в ній розмістився меморіальний музей. Носити ім'я Лобановського також пощастило клубній ДЮФШ київського «Динамо». Серед інших комеморацій можна виділити Турнір пам'яті В. Лобановського, який щорічно проводиться в Києві. До 80-ти річчя тренера «Укрпошта» взяла участь у вшануванні його пам'яті та випустила святкові марки із зображенням В. Лобановського (Рис. 19) [10]. Підтримав таку ініціативу й Національний банк України і випустив сувенірну банкноту із легендою футболу в 2019 році (Рис. 20) [38]. Про нього також було знято документальні фільми: «Система Лобановського» (2008) та «Лобановський назавжди» (2016). Окремо варто звернути увагу на участь його особистості в телевізійному проекті в 2008 році «Великі українці». В основі ідеї програми було окреслення видатних осіб українців шляхом всенародного опитування. Саме за підрахунками більш як двох з половиною мільйонів людей, постать В. Лобановського посіла почесне 6 місце серед ста кандидатів, поступившись місцем Я. Мудрому, М. Амосову, С. Бандері, Т. Шевченку та Б. Хмельницькому[56] [9].

В підсумку аналізу особистості В. Лобановського можна з впевненістю ствердити вірність обрання його на роль «генія місця». Це особа світового масштабу, яка змогла підняти авторитет Києва, та загалом України в Європі. Також важливо, що сам він походить з Києва, що лише підсилює його прив'язку до міста. Цей образ безперечно влучно доповнює контекст дослідження, де на прикладі однієї людини, можна чітко простежити становище пам'яті та її тенденцій разом з очевидними явищами феноменології Києва. Цікаво те, що представник саме спортивної галузі зміг досягти такого успіху в об'єднанні мешканців Києва у вболіванні за улюблену та рідну команду. Хоча столиця не охоплена міцним спортивним характером, футбол зміг вплинути на єдність її мешканців більше за інші, популярні сфери культури, науки, політики тощо.

Підсумовуючи розділ, важливим буде вказати на успішне поєднання політики пам'яті разом із феноменологією міста. Завдяки такому підходу

вдалося дослідити не лише історичний фокус колективної пам'яті, але й також розглянути її культурні чинники та унікальні особливості, характерні для Києва. Безперечно столиця зберігає в собі величезний інформаційний пласт, який потрібно правильно позиціонувати в наш час. Цю функцію, загалом, бере на себе влада. Вона повинна зберігати культурну спадщину столиці та її цінності, охороняти їх та підтримувати у належному стані. Так само потрібно слідкувати за порядком стосовно несанкціонованих знесень історичних пам'яток, що можна часто спостерігати в наш час. Як було простежено в ході роботи, сам народ також здатен на певні практичні дії в контексті позиціонування індивідуальності свого міста та визначення власної ідентичності. Київ та його мешканці належним чином зберігають традиції, культурні ритуальні практики, статус вагомості пам'яток, та пам'ять про своїх героїв-земляків. Але навіть, за таких умов, необхідна додаткова стимуляція до актуалізації програм студій пам'яті, аби просвічений народ міг не лише апелювати до основ індивідуальної пам'яті та окремих звичок, але й сприймати становище в глобальному масштабі.

Висновки

З урахуванням поставлених задач дослідження, в контексті роботи були розкриті питання історичної та культурної пам'яті Києва через призму феноменологічних чинників. Також в роботі увага була зосереджена на окресленні загальної теорії пам'яті та феноменології міста для подальшого їх використання в якості взаємодоповнювальних елементів. Завдяки такому рішенню стало можливим оцінити тенденції політики пам'яті після отримання Україною незалежності та окреслити індивідуальних характер київського середовища через елементи пам'яті в поєднанні із міською феноменологією.

Зокрема, на підставі проведеного дослідження:

- Виявлено становище українських студій пам'яті та простежено їх прогрес на сьогоднішні день, який можна охарактеризувати як поступовий, але ефективний.
- Окреслено найбільш значимі концепції пам'яті українських та зарубіжних науковців, серед яких центральне місце займають індивідуальна, колективна, історична, культурна, комунікативна пам'ять, а також їх похідні, зокрема, війни пам'яті.
- Зосереджено увагу на таких вагомих явищах пам'яттєвої парадигми як місця пам'яті, комеморативні практики та «геній місця».
- Висвітлено загальні ознаки феноменології міста для застосування в контексті колективної пам'яті.
- Простежено сучасне становище політики пам'яті в Україні, яке знаходиться на проміжному етапі від позбавлення залишків елементів радянської пропаганди та створенні власної ідентичності.
- Розглянуто тенденції в роботі над минулим та участь влади в цьому процесі.
- Оглянуто сучасні прояви пам'яті у київському міському середовищі, що виражаються в перейменуванні топонімів, встановленні

пам'ятників та пам'ятних знаків, збереження пам'яті у місцях найбільшої її концентрації, проведення певних ритуалів, для підтримки як пам'яті так і культури, а також вшанування знакових осіб для міста.

- Простежено тенденції топонімічної політики в столиці протягом її історії, що було виражено хвилею певних ідеологічних чинників, які потребували окремого осмислення та встановлення всенародних пріоритетів.
- Визначено найбільш характерне для Києва місце пам'яті, та проведено його загальний огляд. Таким місцем стала Софійська площа, яка є найстародавнішим місцем пам'яті та серцем Києва.
- Проаналізовано явище комеморативних практик, базуючись на території Києва. Було окреслено роль та значення свята у міському житті, яке може ставати модератором до розвитку інших комеморативних явищ. Серед згаданих можна виділити традицію до встановлення пам'ятників як видатним особам так і в пам'ять про важливі для столиці події. В цьому контексті було зроблено невеликий історичний огляд ставлення до пам'ятників у Києві. Сюди ж належить ритуал до піднесення квітів до цих локацій та інше.
- Автором кваліфікаційної роботи запропоновано особу на роль «генія місця» для Києва, яка б відповідала критеріям дослідження у поєднання аспектів пам'яті про неї та створення внеску в становище феноменології міста. Цією особою став видатний футболіст та тренер київського футбольного клубу «Динамо» Валерій Лобановський. На його прикладі було чітко простежено становище пам'яті та її тенденцій разом з очевидними явищами феноменології Києва.

У загальному підсумку дослідження потрібно вказати на успіх застосування теоретичних аспектів студій пам'яті в поєднанні із феноменологією міста. Це дозволило не лише провести оглядовий аналіз становища пам'яті в сучасному українському суспільстві, але й простежити її тенденції через індивідуальний характер киян. Розвиток студій пам'яті в

Україні є вкрай важливим, адже сучасне становище, що охоплено глобалізаційними процесами, часто забуває про своє минуле, тим самим втрачаючи з ним зв'язок. Але сутність в тому, що він є необхідний для конструювання вдалої моделі майбутнього, ладнаючи з історією та не допущення повторів її темних сторінок. Один із найкращих способів збереження пам'яті в сучасному суспільстві полягає в розвитку комеморативних практик у суспільстві. Таким чином, втрачаючи свідків подій минулого, пам'ять про них буде зберігатися в певних місцях, монументах, ритуалах, музеях і тому подібне. Проте не можна бездумно охоплювати весь пласт національної пам'яті без належного аналізу. Важливим етапом в цьому процесі є репрезентація закладених сенсів. Так само, варто більш серйозно ставитися до політики пам'яті, в якій безпосередню участь повинна відігравати влада. Звісно є достатньо переваг колективної пам'яті, але в самостійному розпорядженні народу вона не буде функціонувати належним чином. В будь-якому випадку, повинен бути офіційний модератор вирішення таких питань, який сприятиме справжньому переосмисленню історії та створення вірного напрямку до визначення істинної ідентичності. Вагома участь колективної пам'яті найкращим чином може функціонувати в контексті феноменології міста, де за рахунок спільних спогадів та уявлень містян буде створюватися неповторна картина їхнього рідного міста. Адже хто як не самі містяни зможе підтримувати індивідуальних образ їх Батьківщини? В цьому випадку, вони можуть проявляти себе без державних втручань, зберігаючи культурну пам'ять та відтворюючи її в певних ритуалах, пов'язаних з нею.

Київ є одним із ключових міст в історії Європи, який зберігає свій авторитет по сьогодні. Він збагачений потужними місцями пам'яті, що підсилюються ритуалами та комеморативними практиками, відтвореними його мешканцями. Зберігання таких традицій забезпечує подальше функціонування особливого статусу Києва, як міста з довгою історією, видатними особами та багатою культурою.

Бібліографія

1. Абрамов Р. Н., Терентьев Е. А. Символическое пространство культуры памяти: два топонимических кейса // Интеракция. Интервью. Интерпретация. 2014. Том 6. № 8. С. 73-85.
2. Агапов О. Д. Феноменология: от анализа сознания к анализу социального бытия // Вестник ЧГУ. 2009. №1.
3. Айерман Р. Культурная травма и коллективная память // Журнальний зал. 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://goo.gl/Ecuwwe>
4. Анісімов О. Л. Мій Київ. Портрет в інтер'єрі Вічності... Київ: Жнець, 2007. 320 с.: іл.
5. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 15).
6. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с. (Studia historica).
7. Атаманчукова А. В., Жаргалон Л.О. Феноменологический метод исследования. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://www.hse.ru/data/2013/11/28/1337607510/%D0%A4%D0%B5%D08.pdf>
8. Бабушка Л. Д. Фестивація культуротворчості в просторі повсякденності // Київське музикознавство. 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kmuz_2018_57_5.
9. Великі Українці – Валерій Лобановський. 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://youtu.be/hhE4WMmnAug>

10. Выпущена марка, посвященная Валерию Лобановскому. 2019.
[Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: URL:
<https://sport.ua/news/438397-vypushchena-marka-posvyashchennaya-valeriyu-lobanovskomu>
11. Все скульптуры проекта «Шукай». Главные символы Киева
[Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: URL:
<https://vkieve.net/stati/proekt-shukaj-glavnye-simvoly-kieva>
12. Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі / Київ: УЦКД, 1999. 352 с.
13. Гирич І. Б. „Історичний шлях” у київських монументах/Київська топоніміка у незалежній Україні/Пам’ятки України. 2007. Ч. 1 (154). С. 122-138.
14. Грицак Я. Развитие украинской культуры памяти после 1991 года. // Конференция «Извлекаем ли мы уроки из истории? Культура памяти как путь к европейскому взаимопониманию». Варшава, 27.10 – 30.10.2016.
15. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад; Passions around Nationalism: Old history in a new manner : есеї. Київ: Критика, 2011. С. 260
16. Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.
17. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. Москва: ДИК, 1999. 2-е изд.: пер. с нем. А. В. Михайлова, вступ. ст. В. А. Куренного. Москва: Академический проект, 2009.
18. Гуссерль Э. Картезианские размышления. Санкт-Петербург, 1998
19. Дахин А. Город как место памятования // Аналитика культурологии. 2011. №. 19.

20. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / С. Бутко, С. Горобець, І. Каретніков, Б.Короленко, М. Майоров (упоряд.); Український інститут національної пам'яті. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2015. 103 с.
21. Джадт Т. «Места памяти» Пьера Нора: чьи места? чья память? // *Ab Imperio*. 2004. №1. С.44-71
22. Емельянова Т. П. Коллективная память в контексте обывденного политического сознания // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». 2012. № 4 (июль — август). [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/4/Emelianova_Collective-Memory/
23. Скульчик. С. Від радянської монументальної «спадщини» до українського меморіального простору. Революція Гідності: на шляху до історії. Відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко. Київ: Національний музей Революції Гідності, 2020. 384 с.: іл. (Збірник наукових праць).
24. Замятин Д. Н. Гений места и город: варианты взаимодействия // *Вестник Евразии*. 2007. №1 (35). С. 62-87
25. Империя и нация в зеркале исторической памяти: Сборник статей Москва: Новое издательство, 2011. 416 с. (Новые границы)
26. Как появился День Киева: кто его придумал, история праздника. Кальницкий М. "Комсомольская правда" в Украине" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://kiev.vgorode.ua/news/sobytyia/116138>
27. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
28. Ковалинский В. Киевские хроники. Книга 1. Юбилей 2011 /. Київ: Сидоренко В. Б. 2012. 288 с.: ил.

29. Костина Е. Н. Память, забвение, идентичность: диалектика феноменов // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2011. №1.
30. Лаас Н. О. Рецензія на видання: Україна модерна. Вип.4 (15): Пам'ять як поле змагань. Київ: Критика, 2009. 353 с. // Укр. іст. журн. 2011. № 1.
31. Лотман Ю. М. Память в культурологическом освещении // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 1. Таллинн, 1992. С. 200-202
32. Макашова А. С. Праздник как место памяти // Концепты культуры и концептосфера культурологи : коллективная монография / под ред. Л. В. Никифоровой, А. В. Коневой. Санкт-Петербург : Астерион, 2011. С. 328-337.
33. Машкевич С. В. Улиці Києва. Ретропутешествие / худож.-оформитель Е. Д. Кононученко. – Харьков: Фолио, 2015. 315 с.: фото.
34. Мегилл А. Историческая эпистемология: Научная монография (перевод Кукарцевой М., Катаева В., Тимонина В.). Москва: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2007. 480 с.
35. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.
36. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies. Збірник наукових статей. Випуск 8. 2014. С. 55-74
37. Народжені в Києві. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <http://toursdekiev.com.ua/uk/born-in-kiev>
38. Нацбанк України випустит дві сувенірні банкноти, посвященні Леониду Каденюку і Валерію Лобановському. 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://unc.ua/news/nacbank-ukrainy-vypustit-dve-suvenirnye-banknoty-posvyashchennye-leonidu-kadenyuku-i-valeriyu-lobanovskomu-4428>
39. Нікітенко Н. М. Софійський собор: Путівник. Київ: СПД Горобец А.С., 2016. 96 с.

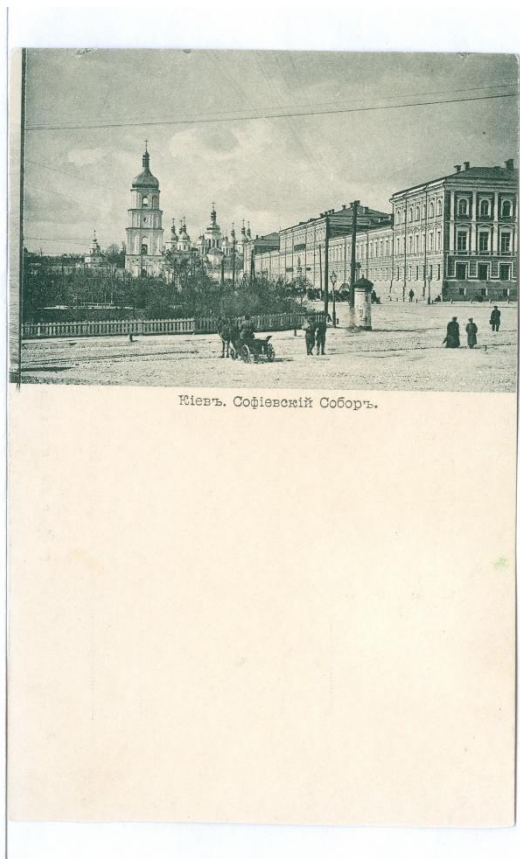
40. Нікітенко Н., Корнієнко В. Час заснування Софії Київської: пристрасті довкола мілленіума Київ, 2010. 128 с.
41. Нора П. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас. 2005. № 2-3 (40-41). [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
42. Нора П. Франция-память /, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок; Пер. с фр. Д. Хапаевой; Науч. Конс. Пер. Н. Копосов. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. 328 с. (Новая петербургская библиотека: Коллекция «Память века»).
43. Пирогов С. В. Город как феномен культуры: когнитивный подход // Вестн. Том. гос. ун-та. Культурология и искусствоведение. 2011. №2.
44. Пирогов С. В. Феноменологическая социология и урбанистика // Вестн. Том. гос. ун-та. 2004. №282.
45. Полляк М. Память, забвенье, молчание. В: Автономова Н. С., Стёпин В. С., редакторы. Психоанализ и науки о человеке. Москва: Прогресс. Культура; 1995. с. 191–216.
46. Про Державний історико-меморіальний заповідник "Бабин Яр" : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2007-%D0%BF>
47. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/317-19>
48. Про музей. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://holodomormuseum.org.ua/ru/o-muzee/>

49. Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: https://web.archive.org/web/20121023231457/http://www.culturalstudies.in.ua/statti_1_2007.php
50. Рибаків. О. М. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. Київ: «Кий», 1997. – 374 с.
51. Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с франц. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия XX века). 728 с.
52. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. Львів: Літопис, 2010. 358 с.
53. Русакова О. Ф., Русаков В. М. Город как пространство исторической памяти // Дискурс-Пи. 2017. №1.
54. Топоров, В. Н. Петербург и петербургский текст русской литературы (Введение в тему) Текст./ В. Н.Топоров// Семиотика города и городской культуры. Петербург: Тр. по знаковым системам XVIII: Учен, зап. Тарт. ун-та. Тарту, 1984. Вып. 664.
55. У Бабиному Яру відкрили аудіовізуальну інсталяцію до 79-х роковин трагедії (+фото) 29 вересня 2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_babinomu_yaru_vidkrili_audiovizualnu_inst_alyatsiyu_do_79-kh_rokovin_tragedi/
56. У проєкті «Великі Українці» на телеканалі «Інтер» переміг князь Ярослав Мудрий. 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1118306.html>
57. Федотова Н. Г. Практики городской коммеморации: особенности формирования культурной памяти // Вестн. Том. гос. ун-та. Культурология и искусствоведение. 2020. №39.

58. Фролов А. В., Суходольская Н. П. К феноменологии городского пространства // Вестник МГСУ. 2010. №4-3.
59. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук. - Москва: Гуманитарная академия, 2006. 416 с.
60. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. 2005. №2- 3. С. 8 - 27.
61. Хаттон П. История как искусство памяти. Санкт-Петербург: Владимир Даль; 2003.
62. Цалик. С. Кто первым подал Киеву памятный знак. 2017 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: URL: <https://bigkyiv.com.ua/kto-pervym-podal-kievu-pamyatnyy-znak/>
63. Bell, Duncan. Mythscapes: Memory, Mythology, and National Identity. British Journal of Sociology 54.1 (2003): 63–81.
64. McLuhan Marshall. Understanding Media: The Extensions of Man. London and New York. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: URL: <https://designopendata.files.wordpress.com/2014/05/understanding-media-mcluhan.pdf>

Додатки

1. Рис. 1. Софійський собор. Відсканована листівка з власної колекції автора.

2. Рис. 2. Софійська площа. Відсканована листівка з власної колекції автора.

3. Рис. 3. Михайлівський монастир. Відсканована листівка з власної колекції автора.

4. Рис. 4. Софійська площа. Відсканована листівка з власної колекції автора.

5. Рис. 5. Софійська площа. Молебень Відсканована листівка з власної колекції автора.

6. Рис. 6. Софійська площа. Присяга. Відсканована листівка з власної колекції автора.

7. Рис. 7. Забіг під каштанами. Фотографія з Інтернету. URL: <https://projects.weekend.today/kyivsdays>.

8. Рис. 8. Гуляння на Андріївському узвозі. Фотографія з Інтернету. URL: <https://projects.weekend.today/kyivsdays>.

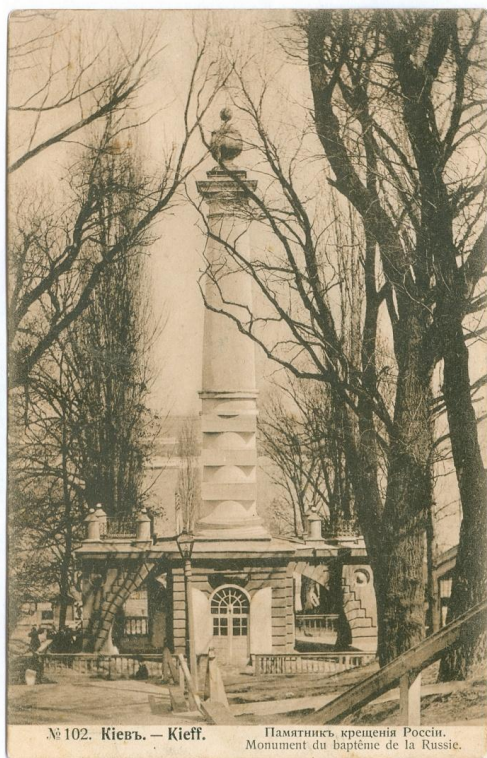
9. Рис. 9. Пам'ятник княгині Ольги. Відсканована листівка з власної колекції автора.

10. Рис. 10. Пам'ятник засновникам Києва. Відсканована поштова марка з власної колекції автора.

11. Рис. 11. Пам'ятник хрещення Росії. Відсканована листівка з власної колекції автора.

12. Рис. 112. Пам'ятник св.. Володимиру (вночі). Відсканована листівка з власної колекції автора.

13. Рис. 13. Пам'ятник Богдану Хмельницькому. Відсканована листівка з власної колекції автора.

14. Рис. 14. Мініатюра Золоті ворота. Фотографія. Взято з Інтернету. URL: <https://vkieve.net/stati/proekt-shukaj-glavnye-simvoly-kieva>

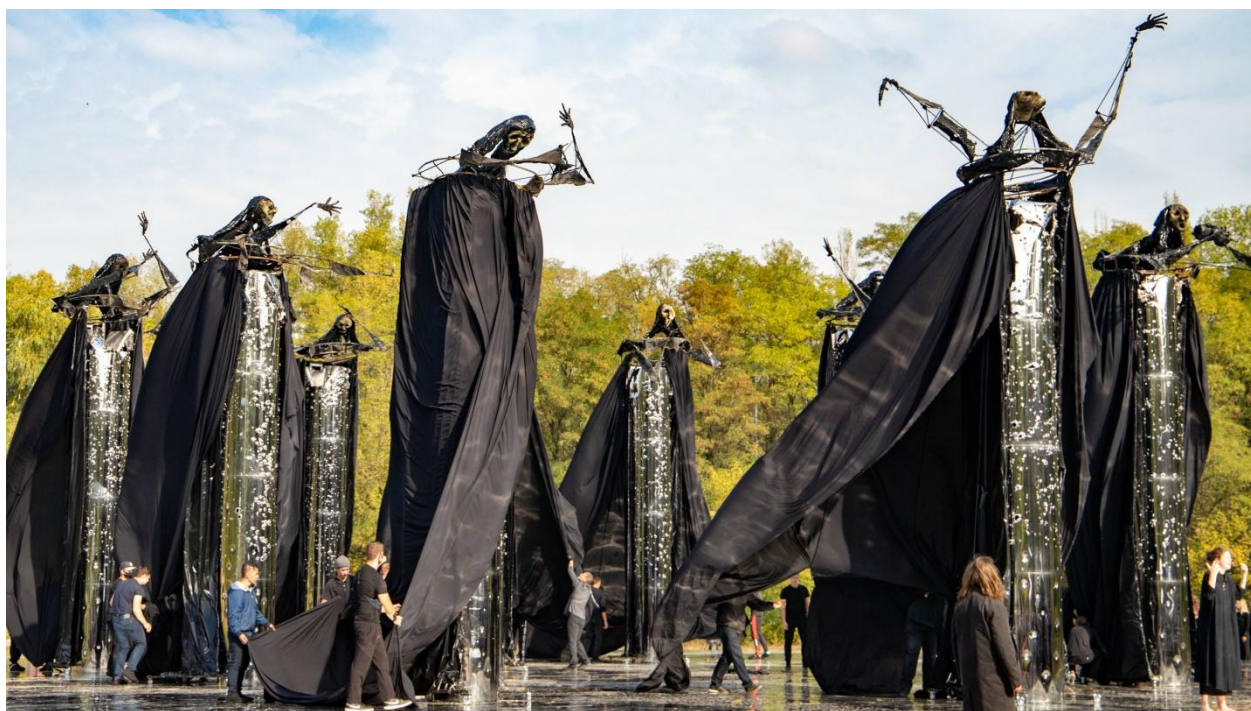
15. Рис. 15. Пам'ятник М. Булгакову в квітах. Фотографія з власної колекції автора.

16. Рис. 16. Пам'ятник військовим льотчикам. Фотографія з Інтернету. URL: http://www.skulptura.com.ua/bykov_ru.htm

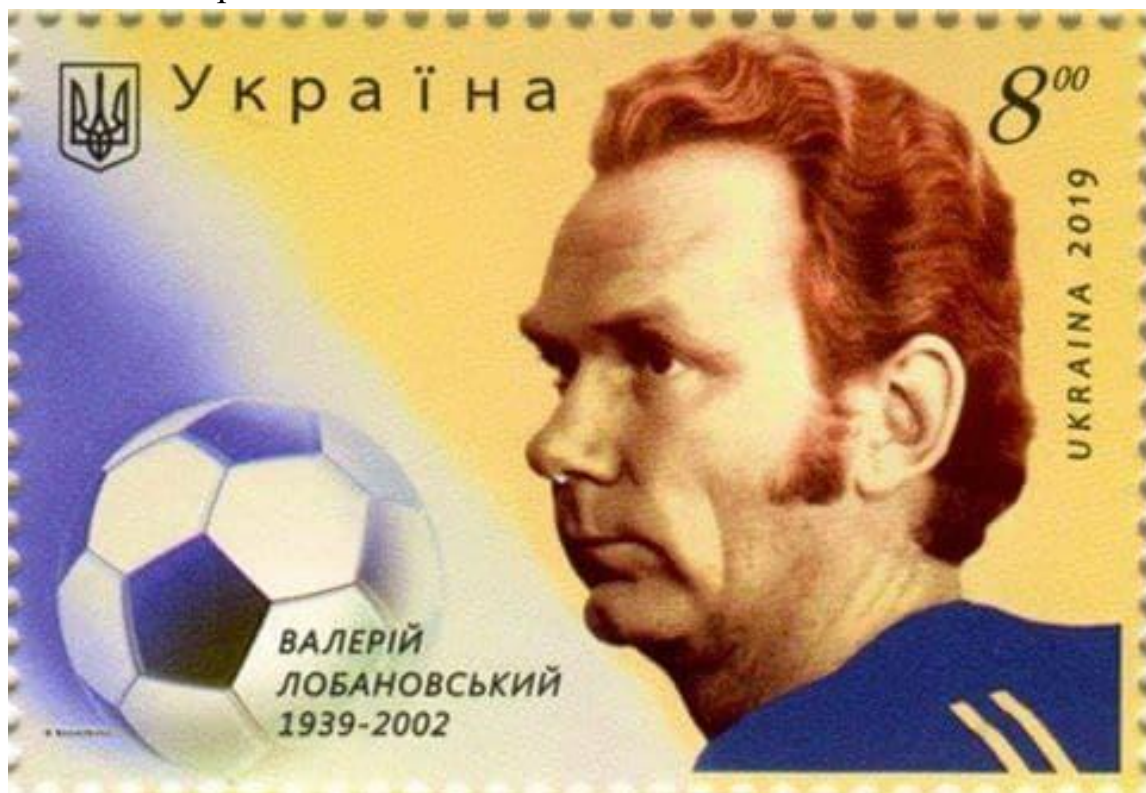
17. Рис. 17. Аудіовізуальна інсталяція в Бабиному Яру. Фотографія з Інтернету. URL: <https://bzh.life/gorod/v-babem-yaru-otkryli-audiovizualnuyu-installyacziyu-kak-ona-vyglyadit>

18. Рис. 18. Стадіон «Динамо». Відсканована листівка з власної колекції автора.

19. Рис. 19. Валерій Лобановський. Відсканована поштова марка з власної колекції автора.

20. Рис. 20. Валерій Лобановський. Ювілейна купюра. Фото з Інтернету.

